

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного публічного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

"Судовий захист соціально-економічних прав людини в ЄС"

Студентки 2-го курсу, 10м групи,
спеціальності 293 "Міжнародне право"

Левадня Вікторія

Романівна

Науковий керівник
кандидат юридичних наук
професор

Анцелевич Герольд

Олександрович

Керівник освітньо-
професійної програми
доктор юридичних наук
доцент

Дешко Людмила

Миколаївна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ГЕНЕЗА СУДОВОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄС.....	6
1.1.	П
природа соціально-економічних прав людини.....	6
1.2. Становлення та розвиток соціально-економічних прав людини в ЄС.....	12
1.3. Поняття та види судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС	18
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СУДОВОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄС.....	22
2.1. Поняття та зміст нормативного механізму судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС.....	22
2.2. Реалізація нормативного механізму судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС.....	30
РОЗДІЛ 3. ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄС	45
3.1. Нормативно-правові гарантії судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС	45
3.2. Організаційно-правові гарантії судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС	57
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Соціально-економічні права людини мають першочергове значення в різновидах прав. В них розкривається суть соціально-економічних умов життя людини, визначають місце людини в соціальній сфері, сфері праці та побуті, зайнятості. Саме від політики держави, рівня правового забезпечення та діяльності органів правосуддя залежить рівень забезпечення соціально-економічних прав, їх обсяг і ступінь реалізованості.

Досить довгий час соціально-економічні права віддалялись на другий план та не брались особливо до уваги, являючи собою частину політичних та громадянських прав. Це пояснювалося нерозумінням представниками влади серйозності та значимості цього виду категорії прав людини. Пізніше все ж світова тенденція змінилася запереченням рівноцінності соціально-економічних і політичних прав.

Міжнародно-правова регламентація та захист соціально-економічних прав почалися в 1948 р. віднайшовши своє закріплення у Загальній декларації прав людини. Проте, навіть при більш сучасному розвитку держав Європейська соціальна Хартія, яка була прийнята Радою Європи в 1961 році, до сих пір ратифікована не всіма державами. Ряд держав не бажають її ратифікації через неспроможність у забезпеченні тих прав, які зазначені в Хартії.

Соціально-економічні права відрізняються від інших видів прав та мають ряд особливостей:

- поширюються тільки на соціально-економічну область життя людини;
- не містять імперативного характеру норм в описі прав;
- соціально-економічні права напряму залежать від рівня розвитку держави, стану економіки в державі та політики.

На сьогоднішній час можна сміливо заявляти про серйозну значимість соціально-економічних прав у світі. Їх дотримання веде до успішної, правової, соціально здорової країни.

Обов'язок держав у сфері захисту соціально-економічних прав полягає в тому, щоб створити діючі механізми функціонування та забезпечення цих прав на рівні з іншими правами в державі, організувати правову природу їх існування та створити якісні умови для їх забезпечення.

Мета та завдання дослідження. Основна мета даного дослідження полягає в системному аналізі та науковому обґрунтуванні проблематики судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС. Мета сформулювала ряд поставлених завдань:

- з'ясувати природу соціально-економічних прав людини в ЄС;
- відслідкувати становлення та розвиток судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС;
- проаналізувати поняття та види судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС;
- з'ясувати поняття та зміст нормативного механізму судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС;
- дослідити способи реалізації нормативного механізму захисту соціально-економічних прав людини в ЄС;
- розглянути нормативно-правові гарантії судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС;
- проаналізувати організаційно-правові гарантії судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС.

Об'єктом дослідження є сукупність нормативно-правових актів, що регулюють процес здійснення захисту соціально-економічних прав людини в ЄС

Предметом дослідження є судовий захист соціально-економічних прав людини в ЄС.

Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні дієвих засобів та способів судового захисту соціально-економічних прав в контексті Європейського союзу.

Практична значимість отриманих результатів полягає у можливості використання досвіду держав-учасниць ЄС щодо захисту соціально-економічних прав та застосування цих механізмів в Україні.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, а також списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 78 сторінок, кількість використаних джерел містить 85 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ГЕНЕЗА СУДОВОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄС

1.1. Природа соціально-економічних прав людини

Основні права та свободи людини знайшли своє закріплення в міжнародних правових актах. Якщо за основу класифікації брати сферу життєдіяльності, основні права можна поділити на особисті (громадянські), політичні та соціально-економічні.

Зміст поняття «соціально-економічні права» складає цілий комплекс прав-соціальних, економічних, культурних та екологічних. Дані права стосуються таких важливих сфер життя людини, як приватна власність, підприємницька діяльність, охорона праці та відпочинку, освіта, культурна діяльність тощо.

На формування прав «першого покоління» (політичних та громадянських) сильно вплинули французькі та американські революції. Це покоління прав включало свободу думки, совісті та релігії, свободу вираження поглядів, преси, руху, право на належний судовий процес а отже і на захист від свавільного затримання або арешту [1]. Дані права потрапляють у категорію неготивних, оскільки не вимагають втручання держави. Наприклад, право людини на участь у вільних виборах створює перед державою зобов'язання на виділення достатніх коштів для їх проведення.

Натомість формування прав другого покоління (соціально-економічних) відбувалося в ХХ столітті. Порівняльна таблиця прав першого та другого покоління наведена в Додатку А.

Першими «ластівками» появи соціально-економічних прав людини були ідеї рівності та справедливості, які зародилися ще в стародавньому світі. Одними з перших, хто вважав за необхідне розподіляти національні багатства за принципом соціальної справедливості були Платон та Аристотель. На думку Платона, держава

могла показувати свою справедливість спрямовуючи діяльність на задоволення потреб суспільства [2]. Аристотель ж вважав причиною багатьох суспільних потрясінь саме майнову нерівність громадян [3]. На наш погляд, дані думки досі не втратили свої актуальності.

Розвиток держави в суспільства в цілому, який тривав багато століть, породив думку в науковій спільноті про те, що держава має проводити активну соціальну та економічну політику задля забезпечення реальної рівності та свобод громадян. Тобто свобода почала сприйматися не лише як негативна (тобто свобода від держави), а й як позитивна (держави для свободи). Саме потреба в створенні рівності вихідного пункту і зумовила використання принципу соціальної держави [4]. Це мінімізує, наприклад, шанс людини, яка народилася в бідній сім'ї, потрапити в так звану «пастку нерівності». На нашу думку, в Україні важко досягнути рівності в правах через першочергову велику диференціацію доходів, яка створює ситуацію, коли хтось володію всім, а хтось нічим.

У 18 ст. в Баварії та Пруссії держава розглядалася як "агент соціального щастя", відповідального за піклування про нужденних та надання послуг для тих, хто не мав засобів і можливостей самостійно підтримувати себе. Аналогічним чином Конституція Франції від 1793 р. передбачала зобов'язання держави надавати державну допомогу малозабезпеченим [5].

У дев'ятнадцятому столітті Бісмарк запровадив соціальне законодавство, яке охоплювало страхування внаслідок безробіття, нещасних випадків та хвороб, а також пенсійних та компенсаційних схем та залишкової категорії добробуту. Не дивно, що Веймарська конституція 1919 року визнала важливість цих прав, включаючи трудові права. У 1919 році створення Міжнародної організації праці спричинило спробу встановити певні міжнародні трудові стандарти, а в правовий дискурс було введено друге покоління прав людини, що характеризується чітким зобов'язанням держави втручатися, а не просто утримуватися від вторгнення на приватну власність громадянина [6].

Права на гідні умови праці, на соціальне забезпечення не можуть бути досягнуті без позитивних зобов'язань, що накладаються на державу. Ці права

другого покоління являли собою претензії державі виконувати зобов'язання, а не утримуватися від дій, які лежать в основі пануючої мудрості про негативні свободи. Крім Німеччини, конституція Мексики 1917 року включала соціальні права в тексті, як і Радянська конституція 1936 року, частина 7 якої містить вичерпний перелік соціально-економічних прав, включаючи право на працю, право на охорону здоров'я, освіту, і житло. Ірландська конституція 1937 року також визнала ці права, але в значно слабшій формі, яка містилася в директивних принципах державної політики, спрямованих на те, щоб керувати урядом у виборі політики та судовою системою в її тлумаченні всіх прав [6].

Але після Другої світової війни ряд країн ухвалили чи змінили свої конституції, включивши соціальні та економічні права [7]. Розвиток правозахисної юриспруденції, який спочатку був підтриманий Організацією Об'єднаних Націй, давав великий поштовх розширенню цих прав у національних та міжнародних текстах [8]. Більш широке визнання соціальних та економічних прав поєднувалося з думкою, що ці права є частиною поняття громадянства.

Т.Х. Маршалл вважає, що соціальні права вкладені в діапазон прав від права на мінімальний рівень економічного добробуту та безпеки до права жити повністю відповідно до стандартів, що існують у суспільстві. На думку автора, найтісніший зв'язок з соціальними правами людини мають соціальні служби та освітня система [9].

Квінсі Райт прагнув вже в 1947 році розрізнити два покоління прав. Ще в ті часи він писав про те, що громадянські права в основному співвідносяться з негативними обов'язками держави (утримання від втручання у вільне здійснення людиною своїх можливостей), в той час як соціальні права є головним співвідношенням позитивних обов'язків держави [10].

Ю.Є. Єрохіна вважає, що соціально-економічні права мають ряд особливостей, які відрізняють їх від інших видів прав. Зокрема, соціально-економічні права поширюються лише на соціально-економічну сферу життя людини; базові положення про даний вид прав допускає нечіткість формулювань та рекомендаційного характеру (наприклад, «гідне життя», «справедливі умови

праці» тощо); залежність реалізації групи прав від економічного розвитку держави [11].

Т.К. Міронова вважає, що обов'язок держави полягає в забезпеченні кожному, хто цього потребує, мінімуму засобів для існування з метою підтримки людської гідності [12]. Ми вважаємо, таку думку справедливою.

Варто зазначити, що у доктрині та практиці конституційних прав людини не існує єдиного розуміння терміна «соціально-економічні права людини і громадянина». Цьому є безліч причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Так, до об'єктивних причин можна віднести те, що сукупність згаданих прав людини спрямована на забезпечення широкого кола людських потреб. Починаючи від природного бажання мати в приватній власності різні майнові блага, займатися підприємницькою діяльністю, мати доступ до праці, і закінчуючи питаннями задоволення потреб в культурній та духовній сферах. Деякі вчені відзначають, що спроба вичерпно визначити поняття цих прав «була б малоперспективною, та й навряд чи доцільною» [13]. До суб'єктивних причин слід відносити, наприклад, погляди вчених на належні межі втручання держави в економічні відносини, питання соціального забезпечення, безкоштовної освіти і т.д.

Вивчення літератури, присвяченої даному питанню, свідчить про велику кількість наявних в науці визначень терміна «соціально-економічні права людини і громадянина». Доцільним є аналіз найбільш типових понять соціально-економічних прав.

Так, А.Е. Козлов пише, що соціальні права «спрямовані насамперед на задоволення матеріальних потреб громадян, як правило, незалежно від кількості та якості праці». Вони «покликані забезпечувати особистості задоволення найважливіших життєвих потреб» [14].

Соціально-економічні права, вважає Е.В. Гулін, «спрямовані на забезпечення людині гідного рівня життя і соціальної захищеності. Вони обов'язково охоплюють свободу діяльності в сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг» [15].

В.В. Лазарєв стверджує, що «права і свободи, що входять в групу соціально-економічних, є основою всіх інших прав і свобод і тому утворюють особливу групу основних прав і свобод людини і громадянина. Їх реальність робить державу соціальною, що забезпечує гідний і достатній рівень життя людини, її вільний розвиток» [16].

Н.В. Колотова пише, що «соціально-економічні права - це, як правило, збірне поняття, в яке включається широкий комплекс прав і свобод, що сприяють досягненню добробуту і гідної якості життя людини» [17].

Найважливішим законом про права людини є Міжнародний Білль про права людини, який включає Загальну декларацію прав людини (1948 рік), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Економічні та соціальні права також включені в численні інші правові документи з прав людини. Серед найважливіших є [18]:

- Конвенція про права дитини ;
- Конвенція про ліквідацію дискримінації щодо жінок;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
- Віденська міжнародна конференція з декларації прав людини та план дій;
- Конвенції Міжнародної організації праці;
- Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Економічні та соціальні права вимагають від урядів та інших потужних дійових осіб забезпечити доступ людей до основних потреб, а також щоб люди приймали рішення, які впливають на їхнє благополуччя. На нашу думку, бідність та несправедливість не є неминучими чи природними, але виникають унаслідок обміркованих рішень та політики, а правова база прав людини надає можливість залучати державних службовців до відповідальності за політику та пріоритети розвитку.

Тобто держави зобов'язані забезпечувати мінімальні права людини, незалежно від їх ресурсних обмежень. Мінімальні основні вимоги до забезпечення

соціально-економічних прав включають в себе первинну медичну допомогу, наявність житла, забезпечення харчовими продуктами для підтримання життєдіяльності та базова освіта. Комітет з економічних, соціальних та культурних прав розробив державні зобов'язання за Загальним коментарем 3: Природа зобов'язань держав-учасниць [18].

Кожен уряд у світі має певні обов'язки щодо своїх громадян. Правова основа прав людини пояснює ці обов'язки за такими трьома зобов'язаннями [18]:

1. повага - обов'язок поваги вимагає у уряду утримуватися від прямого або опосередкованого втручання у здійснення економічних, соціальних та культурних прав;

2. захист - обов'язок захищати вимагає від уряду заборонити третім особам, таким як корпорації, будь-яким чином втручатися у здійснення економічних, соціальних та культурних прав;

3. виконання - зобов'язання виконувати вимагає від уряду прийняття необхідних заходів для досягнення повної реалізації економічних, соціальних та культурних прав.

Таким чином, неможливість забезпечити дотримання приватними роботодавцями основних стандартів праці є порушенням права на працю або права на справедливі та сприятливі умови праці. Обов'язок виконати зобов'язання полягає в прийнятті державою належних законодавчих, адміністративних, бюджетних, судових та інших заходів задля повної реалізації соціально-економічних прав.

Договори про права людини підписуються урядами, і це обов'язок урядів забезпечити виконання. Проте це не означає, що недержавні суб'єкти вільні порушувати права людей. Є три основні способи застосування стандартів прав людини для недержавних «акторів». По-перше, уряди несуть основну відповідальність за захист прав людини, в тому числі від порушень недержавних суб'єктів. По-друге, фізичні особи можуть застосовувати свої основні права через судові дії. Нарешті, недержавні актори зобов'язані поважати стандарти прав людини через універсальний захист людської гідності [18].

Безпосередня регламентація прав, тобто наділення індивіда певним юридичним статусом, що включає ряд прав і обов'язків, була віднесена міжнародним правом до внутрішньодержавної компетенції.

Таким чином, права і свободи особи, що стали предметом міжнародно-правового регулювання і вийшли зі складу виключної компетенції держави, стають під контроль міжнародного співтовариства. Все більша увага в зв'язку з цим починає приділятися механізму захисту прав індивіда.

1.2. Становлення та розвиток судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС

Питання державної соціальної відповідальності тісно пов'язані з необхідністю державного і наднаціонального правового впливу і контролю за економічним і соціальним благополуччям громадян. На додержавній стадії суспільного розвитку, соціальної відповідальності як нормативного атрибута не було і бути не могло. У тих умовах індивід не просто перебував у владі непізнаних законів, а й до самої природи ставився як до продовження самого себе, а самі відносини між людьми характеризувалися особистою залежністю. Однак така залежність мала позитивний сенс: люди примножували свої сили шляхом їх складання. Це одночасно означало і виникнення первинних групових відносин, нормативною основою яких були доправові соціальні норми.

Взаємозалежність людей один від одного привела до утворення перших норм соціальної відповідальності, коли держави стали створювати цільові запаси зерна на випадок війни чи голоду. Збереження цілого у вигляді держави виступало головним в життєдіяльності такого суспільства, а людина розглядалася лише в ролі засобу для досягнення цієї мети. Природно, що з точки зору сучасних юридичних концепцій соціальні права порушувалися постійно. Але причиною тут виступала нероздільність індивідуальної і групової свідомості [19, с.3].

Взагалі, історія свідчить, що в найбільш відвертих і грубих формах порушення соціальних прав відбувається в умовах, коли можна говорити про

злиття політичної та економічної влади і її концентрацію в одних руках. Тільки на новій, постіндустріальній стадії розвитку суспільства, яка характеризується справжньою зрілістю демократичних форм його економічної, соціальної та політичної організації, виникають якісно нові відносини між людиною і суспільством. Саме в такому суспільстві, з властивими йому розвиненими формами політичної демократії, стає можливим реальна і загальна участь в управлінні суспільними процесами.

Тим самим стає можливим досягнення загальнодемократичного ідеалу взаємовідносин людини з суспільством і державою відповідно до вимоги: «Вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх». Перехід до такого суспільства - це тривалий історичний процес, який носить ще незавершений характер, принаймні, в окремих регіонах і країнах Європи. А соціальний захист - це інструмент, що дозволяє полегшити подібний перехід, а також реалізувати ще одну особливість правового суспільства: соціальну відповідальність держави перед особистістю.

Питання узгодження нормативно-правових пріоритетів між суспільством і державою є досить складними. В історичному плані в характеристиці державної соціальної відповідальності як нормативно-правової форми взаємовідносин політичної влади та суспільства можна простежити різні концептуальні підходи до оцінки форм такої взаємодії і, відповідно, до аналізу природи основних прав людини. Один з них заснований на характеристиці соціальної відповідальності як категорії конституційної, правової та символічної, що виходить від держави і встановленої державою з метою досягнення політичних цілей.

В цьому випадку відповідальність держави розглядається не як природний, а як дарований владою спосіб турботи держави про своїх громадян. У другому підході соціальна відповідальність розглядається як сукупність певних природних соціальних обов'язків держави, які в значній мірі формувалися під впливом моральних категорій моралі, добра і справедливості. Оскільки історичний досвід доводить особливу вразливість соціальних меншин, вони потребують додаткового правового статусу і захисту [20, с.47].

Позитивна особливість подібного трактування полягає в тому, що природний потенціал соціальної відповідальності як би подвоюється. Він визначається тими факторами, які впливають з природи суспільства, фізіологічних характеристик людини і природних людських потреб, в тому числі і соціальних потреб по відношенню до суспільства. І не тільки тим, що соціальна відповідальність складається об'єктивно, в результаті соціального і економічного розвитку.

Укладаючи в собі глибинні характеристики соціального і правового становища людини в суспільстві і державі, державна соціальна відповідальність є в той же час важливим якісним показником зрілості всієї системи державно-суспільних відносин. Вона виступає в якості критерію рівня економічного розвитку держави, ступеня професіоналізму адміністративних чинників, розвитку громадянської самоорганізації населення і ступеня демократичних проявів в державному і громадському житті.

Наприклад, кінцевою метою процесів сучасної євроінтеграції є створення соціально-економічного простору без внутрішніх кордонів, в якому забезпечувалися б єдині соціальні стандарти та інші визнані соціально-економічні свободи. Так, розширення на Схід і прийняття нових членів в ЄС тісно пов'язане з дотриманням ними певних умов, які отримали назву «копенгагенських критеріїв». Ці критерії добре відомі: кожна країна-кандидат повинна досягти стабільності соціальних інститутів, що гарантують збереження демократії, законності, дотримання соціальних прав людини, повагу і захист прав меншин. У ній також повинна існувати розвинена ринкова економіка, бюджетний дефіцит не нижче встановленого Євробанком рівня, гарантоване соціальне забезпечення громадян - країн Євросоюзу в випадках хвороби, тимчасової втрати працездатності, безробіття і т.д [21].

Єдині загальноєвропейські соціально-економічні стандарти повинні стати основою європейської економічної політики і розвитку економіки, яка могла б витримувати конкуренцію з економічними системами Китаю, США або Японії. Для контролю над дотриманням соціально-економічних стандартів в Європі були

створені спеціальні наддержавні органи, які традиційно підвищену увагу приділяють захисту соціально-економічних прав людини і контролю за дотриманням державами мінімальних соціальних стандартів. Причини в тому, що у відносно замкнутій європейській системі недотримання хоча б однією державою загальноприйнятих соціальних стандартів тут же ставить під сумнів соціально-економічну політику всіх інших європейських держав.

Наприклад, низький рівень мінімальної заробітної плати в країнах Східної Європи тут же змушує людей масово виїжджати з Латвії, Естонії, Польщі та ін. в високорозвинені Францію і Німеччину. Це збільшує бюджетне навантаження на економіку промислово розвинених країн, призводить до безлічі міжнаціональних і міжконфесійних проблем і в цілому підриває стійкість соціально-економічного розвитку таких держав. Оскільки сучасні держави з'єднані практично нерозривно безліччю зв'язків (міграційними, економічними, культурними та ін.), то для окремої країни практично неможливо бути соціально безвідповідальною і не завдати шкоди своїм сусідам. Ця структурна проблема є варіацією на тему проблема колективних дій, при яких індивідуальний егоїзм окремих соціальних акторів поступово руйнує загальний колективний ресурс довіри, і тим самим підриває стійкість самих індивідуальних агентів.

В основі подібного теологічного відношення лежить ідея, що європейське законодавство на наднаціональному рівні покликане захистити людину від влади (точніше сказати, від випадків довільного трактування владою своїх соціальних обов'язків по відношенню до людини) і представити йому певні гарантії щодо останньої. Навіть якщо державна влада окремої країни свідомо хоче обмежити соціально-економічні свої громадян і позбавити їх повністю або частково державної соціальної підтримки, навіть коли в спірних випадках під сумнів ставляться права громадян у відносинах з владою, в принципі застосовується положення європейського законодавства, навіть якщо положення національних законів трактують ті чи інші права індивіда дещо по-іншому [22, с.4].

В Європі концепція соціальної відповідальності держави заснована на реалістичній ідеї, що держава повинна звітувати за свої дії і здійснювану

міністерствами, департаментами та відомствами соціально-економічну політику. Держава повністю несе відповідальність за всі події, що відбуваються на її території, навіть якщо ці події відбуваються за межами, які фактично контролюють державні влади, оскільки відсутність фактичного контролю, наприклад, за виплатами пенсій або допомоги на конкретній території або за конкретними чиновниками, які можуть привласнювати державні бюджетні кошти, призначені на виплати малозабезпеченим, не знімає відповідальності з держави в цілому, за невміння влади організувати адміністративну роботу таким чином, щоб перерозподіл економічної державної допомоги нужденним не супроводжувалося корупційними скандалами і не підірвалася низьким рівнем професіоналізму конкретних чиновників.

Навіть дії офіційних осіб, що кваліфікуються як перевищення повноважень, можуть спричинити за собою соціальну відповідальність держави у випадках, якщо перевищення повноважень здійснює уповноважена державою посадова особа. Якщо, наприклад, в Україні злочини проти життя, гідності або майна громадян здійснюють співробітники служб безпеки або органів внутрішніх справ, то держава несе повну соціальну відповідальність з виплати постраждалим всіх належних їм допомог і компенсацій і покаранню винних, з яких після вступу в законну силу вироку суду державна влада може стягнути відповідні витрати в регресивному порядку.

Головним в розглянутих в суді випадках порушення соціальних прав індивіда і групи є фактична поведінка влади, якщо, звичайно, це поведінка несумісна з правовими обов'язками і нормами цивілізованих держав. Невиконання державою своїх соціальних зобов'язань на національному рівні може призвести до судових процесів на наднаціональному рівні. Таким чином, можна сказати, що природні історичні та культурні традиції державної соціальної відповідальності повинні бути підкріплені значним масивом нормативних документів і актів, які відстоюють і захищають соціально-економічні права людини [23, с.274].

В цілому, для політики державної соціальної відповідальності сучасної Європи характерне прагнення найбільш повно захистити соціально-економічні

права меншин, причому меншин не тільки національних і етнічних, а й гендерних, і релігійних. Безумовно, для окремих груп необхідний диференційований підхід, але в своїй основі соціальний захист із державою єдиний. Наприклад, Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що хоча демократія і означає владу більшості, вона не має на увазі, що права людини або окремої соціальної групи повинні завжди приносити в жертву більшості.

Демократія означає врахування думки меншості в суспільстві, навіть якщо ця думка невірна, помилкова або нелогічна для представників головних соціальних верств і економічно забезпечених груп. Інакше кажучи, ступінь розвитку демократії в суспільстві прямо залежить від ступеня соціально-економічної захищеності меншини від більшості, оскільки далеко не всі верстви економічно уразливого населення можуть самостійно вибратися з бідності. Часто причина не в нестачі індивідуальних зусиль або професійній освіті, а в структурних обмеженнях дискримінації [24, с.48].

Одна з найважливіших функцій держави полягає в забезпеченні можливості реалізації прав і свобод громадян, у створенні бездоганного механізму, покликаного захищати людину від зазіхань на його права та сприяти їх відновленню. В системі юридичних гарантій найбільш ефективним засобом вважається захист в судовому порядку - право громадянина, індивіда на судове оскарження.

Це право в даний час набуває все більш універсального характеру, оскільки саме судовий розгляд має пріоритетне застосування, діючи на основі таких принципів, як незалежність суду, гласність, змагальність, безпосередність і інші. Таким чином, судовий захист, якщо він застосовується належним чином, є дієвим засобом захисту і забезпечення прав і свобод індивіда [25, с.100].

Рівень судового захисту - основний показник місця судової влади в суспільстві, показник демократизації самого суспільства. Судова влада за своєю природою є опонентом управління, а іноді і законодавцю. Будучи спочатку не зацікавленим, компетентним і об'єктивним органом, наділеним примусовою силою, суд відмінно пристосований для механізму зняття громадських протиріч,

соціальних компромісів. З трьох гілок влади судова - найбільш правова, а область захисту прав людини виявляється тією сферою, де можливості судової влади виступають найвиразніше. Право на судовий захист належить до основних невідчужуваних прав і свобод людини; в Україні воно визнається і гарантується відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права і відповідно до Конституції України [26, с.42].

Виявляючи широкий підхід до застосування міжнародно-правових стандартів у галузі прав і свобод, Конституційний Суд України неодноразово використовував в своїх рішеннях загально визнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори, учасницею яких є Україна.

1.3. Поняття та види судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС

Активність міжнародних судових інстанцій, стійка тенденція до збільшення числа рішень щодо захисту соціально-економічних прав людини - характерна риса розвитку сучасних міжнародних відносин. Результатом активності міжнародних судових інстанцій стало різке збільшення їх внеску в прогресивний розвиток міжнародного права. Необхідно розробити ряд заходів, спрямованих на реалізацію конституційного права громадян на звернення до міждержавні органи по захисту прав і свобод людини, так як це далеко не автоматичний процес координаційним центром в ньому міг би стати Верховний Суд.

По-перше, доцільно визнати не тільки Європейську Конвенцію, але і рішення Європейського Суду джерелом українського права. Пленум Верховного Суду міг би стати тією нормативною базою, яка дозволила б судам всіх рівнів у своїх рішеннях посилалися на Страсбурзьке прецедентне право. Його використання в практиці українських судів дозволило б забезпечити державу від лавини рішень Європейського Суду, прийнятих не на користь українського уряду. По-друге, необхідно систематично навчати суддів застосовувати прецеденти Європейського

Суду, так як часом для них утруднений доступ не тільки до Страсбурзького права, але і до міжнародних документів, ратифікованих Україною [27, с.44].

Розглянута група соціально-економічних прав невіддільна від особистих і політичних прав, оскільки всі права і свободи взаємопов'язані і складають єдиний правовий статус людини і громадянина. У той же час захищеність цих прав за своєю юридичною силою не може бути такою ж, так як в суспільстві з ринковою економікою механізм розподілу благ перебуває не тільки в руках держави. Звідси випливає, що пряма дія цих прав об'єктивно видається дуже відносним, бо жоден суд не прийме цивільний позов про реалізацію такого права лише на основі його конституційного закріплення. Причина, на наш погляд, досить ясна: відсутній конкретний відповідач, так як дане право не породжує ні для яких осіб будь-яких прямих обов'язків. Виходить, що економічні та соціальні права є не стільки юридичними нормами, скільки стандартом, до якого має прагнути держава у своїй політиці. США, наприклад, офіційно підтримує позицію, згідно з якою права, що розглядаються є побажаннями, а не обов'язком.

Такий підхід проявився при прийнятті в ООН Міжнародних пактів про права людини. Якщо положення Пакту про цивільні права підлягають застосуванню негайно і без застережень, то Пакт про економічні, соціальні і культурні права зобов'язує держави "прийняти в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступове повне здійснення визнаних у Пакті прав" [28]. Отже, реалізації прав переносить залежить від матеріальних можливостей держави і до того ж забезпечується поступово. Зберігаються розбіжності в механізмі імплементації цієї групи прав у порівнянні з цивільними і політичними правами. Комітет з прав людини має великі можливості контролю за забезпеченням цивільних і політичних прав, ніж Комітет з другої групи прав.

У той же час проблеми судового захисту соціально-економічних прав людини в сучасному міжнародному праві поступово вирішуються шляхом розширення практики Європейського Суду з прав людини та Суду Європейських співтовариств по розгляду даної категорії прав людини. Рішення проблем компетенції, фінансування, перевантаженості міжнародних судових інстанцій

призводить до подальшого поглиблення впливу прецедентів міжнародних судів на національні законодавства держав. Розширення штатів міжнародних судів спрощує процедуру розгляду індивідуальних скарг, особливо за такою категорією справ як суперечки, пов'язані із захистом соціально-економічних прав людини.

Беручи на себе міжнародні зобов'язання в галузі прав людини, наша країна трансформувала їх в цілому ряді випадків у внутрішнє законодавство. При ратифікації конвенцій часто робилися заяви про те, що прийняття конвенції не зажадає внесення у внутрішнє законодавство, яке вважалося досконалим. Конституція України розроблялася без урахування міжнародного права і міжнародних зобов'язань країни.

Ідеологічний підхід був визначальним в питаннях ставлення до Ради Європи, Європейської комісії та Європейського суду з прав людини, а також правозахисних неурядових організацій. Тривалий час в Україні існував міжнародно-правовий інформаційний вакуум, ряд універсальних і регіональних актів про права людини не були відомі населенню, тому що не публікувалися в Україні. Існувала практика, яка припускає застосування неопублікованих актів, які зачіпають права і обов'язки громадян. Дана практика не відповідає Підсумковому документу Віденської зустрічі, Документу Копенгагенської Наради з людського виміру НБСЄ, положенням Паризької Хартії для нової Європи [29, с.104].

В даний час ситуація змінилася. Розширюється міжнародне співробітництво України в галузі прав людини як на універсальному рівні, так і в рамках загальноєвропейського процесу. Йде процес приведення внутрішнього законодавства у відповідність до взятих міжнародно-правових зобов'язань.

Однак, звертає на себе увагу наявність в даній області цілого ряду проблем, зокрема, низький рівень участі України в багатосторонніх конвенціях, спрямованих на захист соціально-економічних і культурних прав людини; слабкий розвиток правової бази двосторонніх відносин України з питань умов праці, соціального забезпечення, медичного обслуговування громадян України, які постійно проживають за кордоном або виїжджають туди на роботу.

Європейська Конвенція про захист прав людини [30] не є панацеєю від усіх хвороб в області прав людини в Європі. Ця Конвенція народилася відразу після Другої світової війни і зосереджена виключно на особистості і захисту основних прав цієї особи. В результаті цього, в даний час вона не може вирішити багато гострих актуальних проблем прав людини, в першу чергу в галузі економічних і соціальних прав. Але, не дивлячись на ті обмеження, які є в Європейській Конвенції про захист прав людини, як політикам, так і юристам необхідно слідувати тим традиціям в області прав людини, які вона втілює, і працювати над підвищенням чудових результатів.

Ухвалення в члени Ради Європи та приєднання до Конвенції про захист прав людини країн Центральної та Східної Європи належної надати нового імпульсу цим зусиллям, змусивши і Раду Європи, і його старих і нових членів оцінити і проаналізувати свої досягнення з тим, щоб знову заявити про свою прихильність забезпеченню високого рівня захисту прав людини, так як це основа політичної і моральної життя Європи.

Міжнародні судові інстанції вже довели свої переваги перед національними щодо вирішення низки важливих питань міжнародного життя. Це, зокрема, пояснюється тим, що:

- процедура звернення до міжнародних судових інстанцій менш бюрократична, ніж аналогічна процедура в національних судових органах;
- міжнародні судові інстанції виступають в якості нового механізму, на протипагу національним судам, в демократизації суспільства, в справі захисту прав людини, відкриваючи двері для захисту соціально-економічних прав широких мас.

При відповідних сприятливих умовах доцільно створення універсального судового органу по захисту як цивільних, політичних, так і соціально-економічних прав людини. Це забезпечить захист основних прав людини на належному рівні не тільки в Європі, але і в Азії, Африці, Латинській Америці.

РОЗДІЛ 2.

НОРМАТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СУДОВОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄС

2.1. Поняття та зміст нормативного механізму правового забезпечення судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС

Під механізмом захисту прав і свобод людини і громадянина розуміється система певних засобів і способів захисту, за допомогою яких суб'єкти правозахисної діяльності здійснюють захист порушених прав і свобод. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина має наступну дію - суб'єкт правозахисної діяльності, який знаходиться в певних правових умовах (форма захисту), застосовує встановлене засіб або спосіб захисту (метод захисту) [31, с.22].

Безсумнівно, судовий порядок є найбільш досконалим з усіх відомих до теперішнього часу методів і засобів забезпечення суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів. Державна влада легітимна лише в межах дотримання прав людини. Порушення загальновизнаних стандартів в цій галузі служить підставою для зміни статусу самої влади. Ідея пріоритету судового захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів будь-яких учасників суспільних відносин пройшла довгий шлях розвитку і впровадження в практику. Саме такий характер судового захисту дозволяє вважати її універсальною, тобто їй притаманний ознака необмеженості.

Чинний механізм судового захисту отримав свою конституційно-правову регламентацію з прийняттям Конституції України [32] від 28 червня 1996 року. Відповідно до неї він розглядається як невід'ємна частина права кожного на державний захист прав і свобод людини і громадянина, які в Україні мають вищу цінність, діють безпосередньо і визначають зміст і застосування законів, діяльність законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування і забезпечуються правосуддям [33, с.28]. Отже, на суд як орган правосуддя

покладається, крім захисту суб'єктивних прав від кримінальних і адміністративних правопорушень, а також за допомогою вирішення спорів між учасниками приватноправових відносин конституційний обов'язок контролювати діяльність публічної влади в сфері державного захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечуючи при необхідності їх примусову реалізацію.

Відповідно, закріплюючи право на судовий захист, передбачений Конституцією України [32] не обмежується вказівкою про надання кожному гарантії судового захисту його прав і свобод, а доповнює його формулою, згідно з якою рішення і дії (або бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб можуть бути оскаржені до суду, тобто підлягають судовому контролю. При цьому, дозволяючи правові конфлікти між громадянином і публічною владою, суд сам є органом цієї влади [34, с.28].

Необхідність належного захисту вимагає спеціальних гарантій в самому судочинстві, і названі конституційні норми не тільки вказують на цільову спрямованість судочинства, а й закріплюють основу для контролюючої діяльності суду в сфері правосуддя. Спираючись на них, Конституційний Суд України неодноразово вказував у своїх рішеннях, що право на судовий захист передбачає охорону прав не тільки від довільної неправомірної діяльності законодавчої і виконавчої влади, а й від помилкових рішень самого суду.

Конституційно-правовий механізм судового захисту ґрунтується на праві громадян на захист дійсно порушених або неправомірно оспорюваних прав і свобод при активному сприянні суду, що забезпечує законність і обґрунтованість державного примусу; іншими словами - право на правосуддя, яке за своєю суттю передбачає ефективне відновлення в правах і несумісно з помилковою діяльністю самого суду. Таким чином, сама Конституція вказує на судові органи, як на органи, що реалізують конституційний обов'язок щодо забезпечення належного функціонування системи правосуддя [35, с.184].

Механізм судового захисту утворює зміст відповідних конституційних правовідносин, які включають в себе як суб'єктивне право на захист, так і обов'язок суду як органу державної влади здійснити всі необхідні процесуальні дії,

необхідні для законного та обґрунтованого вирішення правового конфлікту. Тут слід зазначити, що судова влада в Україні здійснюється за допомогою конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства. Відповідно, судовий захист прав у формі конституційного судочинства здійснюють Конституційний Суд України і суди України, в формі цивільного, адміністративного і кримінального судочинства - суди загальної юрисдикції. При цьому в публічно-правовій сфері захисту прав від кримінальних і адміністративних правопорушень, де предметом розгляду стає кримінальну справу або справу про адміністративне правопорушення, ініціатором судочинства є переважно держава в особі своїх уповноважених органів.

Навпаки, в приватно або громадсько-правовій сфері захисту прав, де предметом розгляду стає цивільну справу, ініціатором судочинства за загальним правилом є сама зацікавлена особа. Причому відмова держави від переслідування правопорушника в кримінально-правовому або адміністративно-правовому порядку не перешкоджає потерпілому від правопорушення особі оскаржити в судовому порядку дії відповідних державних органів і посадових осіб, а також вимагати з винної особи компенсації матеріальної та моральної шкоди [36, с.64].

Відповідно до судової статистики цивільні справи, які вирішуються судами загальної юрисдикції в порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством, а арбітражними судами в порядку, передбаченому арбітражним процесуальним законодавством, складають основну масу судових справ в Україні. Суд, будучи в якості представника держави відповідно наділяється для виконання своїх обов'язків спеціальними повноваженнями по здійсненню правосуддя, призначеного для забезпечення захисту прав і в розглянутих правовідносинах стосовно справ, які мають економічну природу, уповноваженою стороною виступають особи, які беруть участь у справі (позивач, відповідач, треті особи, заявник, зацікавлені особи та ін.), а зобов'язаною від імені держави - суд, а при необхідності примусового виконання судових актів також - виконавці.

При цьому діяльність судових виконавців, перебуваючи в межах механізму судового захисту і представляючи її завершальний етап, не може і не повинна

розглядатися в якості правосуддя, оскільки судовий виконавець не розглядає справу по суті, а діє виключно в межах судової постанови. Право на судовий захист, яке лежить в основі розглянутого правового механізму і відповідних йому правовідносин, має складну правову природу, що визначатиме її місце в механізмі правового регулювання.

З одного боку, воно повинно розглядатися в якості окремого суб'єктивного права. З іншого ж боку, представниками матеріально-правової науки воно визнається елементом суб'єктивного права. При цьому вказується, що тільки можливість захисту, в тому числі судового, дозволяє суб'єктивному праву вважатися дійсним, а не декларованим. Такий підхід в умовах багаторівневої правового регулювання видається більш ніж обґрунтованим [37, с.504].

Механізм судового захисту є гарантованим державою комплексом правових засобів, що забезпечує можливість кожного в установленому законом порядку вимагати від суду як органу правосуддя, що діє від імені держави, забезпечення по засобам тому числі державного примусу його прав, свобод і охоронюваних законом інтересів шляхом розгляду і вирішення своєї справи в залежності від його судової підвідомчості в конституційному, цивільному, адміністративному або кримінальному судочинстві.

Історія принципу поваги прав людини в Європейському праві почалася з діяльності Ради Європи. Вперше цей принцип був закріплений у Статуті Ради Європи 1949 року (ст.3), а потім нормативно підкріплений і посилений в Європейською Конвенцією про захист прав людини і основних свобод 1950 р. У правовій системі Європейського Союзу принцип поваги прав людини вперше був закріплений в прецедентному праві Суду ЄС в 1969 р. в справі Stauder. У справі йшлося про програму Європейського співтовариства, що передбачає поставки в рамках соціальної допомоги масла за низькою ціною. Заявнику потрібно було масло за низькою ціною, проте він заперечував проти обов'язкового пред'явлення купона для отримання масла, оскільки купон містив інформацію про його ім'я та адресу. Заявник вважав, що це принизливо і порушує його право на приватне життя, тому акт Європейського співтовариства, що передбачає такий обов'язок,

повинен бути анульований. Суд ЄС не побачив порушення прав заявника, проте в рішенні по справі сформулював позицію, яка визначила вектор судової практики у справах, що стосуються прав людини: Суд ЄС вказав, що буде захищати "основні права людини, як вони випливають із загальних принципів Співтовариства" [38, с.77]. Нормативно-правове закріплення він отримав тільки на початку 90-х рр., в Маастрихтському Договорі [39, с.177].

Принцип поваги прав людини в Європейському праві - це скоординоване визнання обов'язків поваги, дотримання, заохочення і забезпечення гарантій основних прав і свобод людини на всіх рівнях державної влади, і одночасно на рівнях Європейського Союзу та Ради Європи.

У 1970-ті рр. поштовхом до розвитку практики Суду ЄС в галузі забезпечення прав людини послужило протистояння, що виникло між Судом ЄС і Федеральним конституційним судом Німеччини, який вказав, що передача повноважень Європейських Співтовариств не може позбавити громадян - в даному випадку німецьких – того захисту, який їм забезпечують положення національних конституцій в області прав людини. Федеральний конституційний суд Німеччини неодноразово піднімав перед Судом ЄС питання про порушення правом Європейських співтовариств основних прав людини, гарантованих Конституцією ФРН. У відповідь, Суд ЄС наполягав на тому, що Федеральний конституційний суд Німеччини не має права висловлюватися про недійсність актів ЄС ні за яких обставин, хай навіть він і вважає, що вони суперечать конституційному праву ФРН і, зокрема положенням, що гарантує повагу основних прав людини. У свою чергу, Федеральний конституційний суд Німеччини погоджувався підкоритися тільки в разі дотримання ряду умов, серед яких фігурував ефективний захист конкретного кодифікованого переліку прав людини по праву ЕС [40, с.44].

Таким чином, Європейському Співтовариству було вказано на необхідність закріпити в їх правопорядок загальноновизнані цінності, що виходять за межі суто економічного характеру.

14 травня 1974 року Суд ЄС виніс рішення у справі 4/73 "J. Nold, Kohlen-und Baustoffgrobhandlung c. Commission". Справа стосувалася рішення Комісії

відповідно до Договору про ЄСВС, яка передбачала, що оптові продавці вугілля не можуть купувати вугілля з Руру (область в ФРН) безпосередньо у виробника, якщо обсяг закупівлі менше встановленого мінімуму. Пан Нолдо - оптовий продавець вугілля - вважав, що норма, відповідно до якої йому мати справу з посередником, обмежує його право власності, так як перешкоджає вільному веденню економічної діяльності.

У рішенні у справі пана Нолдо Суд ЄС роз'яснив, що міжнародні договори з прав людини, до яких приєдналися держави - члени ЄС, в першу чергу Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, можуть і повинні враховуватися в праві Європейських співтовариств. Починаючи з рішення у цій справі, Суд ЄС став регулярно звертатися до Конвенції. Так, в рішенні по справі 36/75 "Roland Rutili c. Ministre de l'interieur" від 28 жовтня 1975 року Суд ЄС прямо послався на ЄКПЛ як міжнародний договір, що має обов'язкову юридичну силу для всіх держав - членів Європейського співтовариства [38, с.88].

Згадані рішення послужили основою для розвитку судової практики Європейських співтовариств в період з 1969 по 1980 р. Суд ЄС забезпечував захист основних прав людини, виходячи з того, що повага прав людини - невід'ємна частина основних принципів права Європейських співтовариств. Однак зміст прав людини, що виділяються з цих принципів, в судовій практиці ЄС як і раніше не було точно визначено. Суд ЄС робив лише загальне посилання на право держав - членів Європейських співтовариств і міжнародні угоди, учасниками яких ці держави були, виходячи з пріоритету загальних інтересів Європейських співтовариств. Разом з тим основний характер прав людини для права Європейських співтовариств вже не піддавався сумніву, а практика стала відправною точкою для формування неписаного каталогу прав людини в рамках Європейських співтовариств. Згодом практика Суду ЄС була схвалена і прийнята всіма інститутами і державами - членами Європейського Співтовариства, а в подальшому була закріплена в преамбулі Єдиного європейського акта, в Маастрихтському, Амстердамському і Ніццького договору [41, с.101].

У 1975 році Комісія Європейських співтовариств приступила до розробки каталогу основних прав і свобод людини, який відповідав би реальним потребам Європейських співтовариств, і включав, перш за все, економічні та соціальні права.

У 1977 р. Європейський парламент, Європейська комісія та Європейський рада прийняли Спільну декларацію про основні права, підкресливши своє прагнення "при здійсненні їх повноважень і реалізації цілей Європейських співтовариств" дотримуватися "основних прав в тому вигляді, в якому вони закріплені в конституціях держав-членів, а також в Конвенції про права людини" [42, с.26].

В Декларації про демократію, схваленої Європейською Радою в квітні 1978 року, а потім в Урочистій Декларації про Європейський Союз, прийнятої в Штутгарті 19 червня 1983 р. підкреслювалося, що "дотримання і підтримка представницької демократії та прав людини кожною з держав-членів є основним елементом приналежності до Європейських Співтовариств"[43, с.56].

13 грудня 1979 року Суд ЄС виніс рішення у справі 44/79 "Liselotte Hauer c. Land Rheinland-PfalzHauer". Позивачка оскаржила регламент Товариства, який спрямований на боротьбу з перевиробництвом вина і встановлював заборону висаджувати нові виноградні лози протягом трьох наступних років. На її думку, Регламент порушував право на володіння майном і право на ведення торгівлі. Суд ЄС погодився з тим, що Європейські співтовариства допустили втручання в реалізацію відповідних прав, проте визнав, що міра Товариства виправдана як прийнята в загальних інтересах, тому втручання в право власності позивачки пропорційне і обґрунтоване [38].

В 1986 р. перше посилення на основні права людини з'явилося в первинному праві Європейських співтовариств. У преамбулі Єдиного європейського акта держави підтвердили свою прихильність принципам демократії і законності і прав людини, вирішивши "спільно сприяти розвитку демократії на базі основних прав, визнаних конституціями і законами держав-членів, Конвенцією про захист прав людини і основних свобод і Європейською соціальною хартією, а саме: свободи, рівності та соціальної справедливості " [43, с.106].

Етапним для розвитку права Європейських співтовариств в області прав людини став 1989 рік. 12 квітня 1989 року Європейський парламент прийняв Декларацію основних прав і свобод людини. Документ містив 25 статей, що гарантують громадянські, політичні, економічні та соціальні права. Серед них: право на життя, рівність перед законом, свобода пересування, право власності, право на доступ до інформації та ін.

9 грудня 1989 року держави - члени Європейського Співтовариства взяли Хартію про основні соціальні права трудящих, включивши в неї право на зайнятість і винагороду, поліпшення умов життя і праці, соціальний захист, професійне навчання, а також інші права та свободи. Згідно п. 27 Хартії відповідальність за гарантування основних соціальних прав, закріплених в цьому акті, "переважно несуть держави-члени відповідно до їх національної практики" [44, с.202].

Повний захист прав людини держава має забезпечити шляхом прогресивної реалізації (основний принцип Пакту про економічні, соціальні та культурні права). Даний принцип полягає не стільки у визначенні того, чи певне порушення мало місце, скільки у з'ясуванні того, чи результати є задовільними з огляду на існуючі умови. І хоч економічні показники можна оцінити за певними критеріями, то виробити спільні критерії для оцінки якості життя, бідності населення, опису структури середнього класу є проблематичним. Задля оцінки реалізації соціально-економічних прав людини, було введено певні індекси розвитку. «Описовий моніторинг» спрямований на дослідження змін індексів розвитку (їх покращення чи погіршення, без аналізу факторів, які це спричинили). Натомість «аналітичний» моніторинг полягає у виявленні причинно-наслідкового зв'язку між різними сферами та причинами змін індексів.

2.2. Реалізація нормативного механізму судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС

Головною перевагою Європейської конвенції з прав людини, на нашу думку, є її механізм реалізації - Європейський Суд з прав людини. Європейським Судом і його юридичною системою захоплюються у всьому світі, на них часто посиляється ООН і конституційні суди багатьох країн і регіональні установи.

У ЄС, як і в ООН, соціальні та економічні права розглядаються в окремому документі. Європейська соціальна хартія (переглянута) є обов'язковим документом, який включає права, що гарантують європейцям відповідний рівень життя. Хартія підписана 45 державами-членами і, за станом на 2010 рік, ратифікована 30 з них.

7 грудня 2000 року Європарламент, Рада ЄС та Європейська комісія проголосили Хартію як політичну декларацію. Документ було інтегровано в Конституцію ЄС як окремий розділ [45]. Однак Конституція ЄС у 2005 році не була ратифікована на референдумах у Франції та Нідерландах, отже, не набула юридичної сили. Зважаючи на це, у 2007 році було розроблено текст нового договору під офіційною назвою «Проект змін і доповнень до Договору про Європейський Союз та до Договору про заснування Європейського співтовариства». Його підписали 13 грудня 2007 року у Лісабоні лідери держав-членів ЄС, після чого його має ратифікувати кожна держава-член ЄС.

За основу класифікації прав людини в Хартії взято не предмет суб'єктивного права, а цінності, на захист яких вона спрямована: людська гідність, свобода, рівність, солідарність [45]. Конкретні права людини, закріплені Хартією, згруповані відповідно саме до цих критеріїв.

Соціально-економічні права людини викладено переважно у главі IV «Солідарність». Більшість із них відтворено у відповідних положеннях Європейської соціальної хартії (переглянутої) (ЄСХ(п)), Конвенції та Хартії про основні соціальні права громадян ЄС [45]. Сьогодні ЄС уже вносить матеріальні норми Конвенції та прецедентного права, яке формується Європейським судом, у своє внутрішнє право. Водночас вимога однаковості розуміння соціально-правових норм прямо зафіксована у статтях Хартії.

Україною ратифіковано 27 статей та 74 пункти Європейської соціальної хартії.

Джерелом прав людини є людська гідність, на якій, власне, і ґрунтуються всі права людини (в тому числі і соціально-економічні). Проте люди, як носії суспільних можливостей, не зможуть розвинути в собі це почуття гідності до тих пір, поки не матимуть відповідних умов життєдіяльності [46]. І варто задуматися про те, чи є сенс в праві на конфіденційність телефонних дзвінків і недорканості житла, якщо в людини немає ні телефону, ні місця проживання.

Крім цих двох інструментів, у своїй діяльності в області прав людини Рада Європи використовує також і інші спеціальні інструменти і угоди, які доповнюють гарантії і положення Європейської конвенції про права людини, зокрема для розгляду конкретних випадків і для захисту соціально вразливих груп людей [47]. На додаток до звичайних систем моніторингу, існують і інші незалежні органи, такі як Європейська комісія проти расизму та нетерпимості і Комісар з прав людини.

Комісар з прав людини - це несудовий інститут, чия діяльність має доповнювати роботу інших інститутів Ради Європи, які займаються затвердженням прав людини. Комісар повинен здійснювати свої функції з повною незалежністю і неупередженістю, в той же час поважаючи правомочність різних наглядових органів, створених відповідно до Європейської конвенції про права людини або згідно з іншими угодами Ради Європи з прав людини [48].

Усі правовідносини по соціальному-економічному забезпеченню слід класифікувати за такими підставами:

- 1) за характером правовідносини, що визначається цілями правовідносини (для призначення або для отримання посвідки забезпечення, для розгляду спору про соціальне забезпечення);
- 2) за видами соціального забезпечення (конкретні види пенсій, допомог, соціальних компенсацій та соціальних послуг, які є об'єктом правовідносин);
- 3) за термінами правовідносин (що тривають постійно, до певного терміну (тобто періодичні) і разові (одноразові)).

Можна також класифікувати їх і за формами соціального забезпечення [49, с.58]:

- а) державне соціальне страхування;

- b) соціальне забезпечення з державного та муніципального бюджету;
- c) додаткові види добровільного страхування (додаткові пенсії, послуги, посібники).

Виходячи з характеру і цілей правовідносин всі правовідносини по соціальному забезпеченню діляться на три види [50, с.20]:

- 1) основні матеріальні правовідносини з виплати вже призначених пенсій, допомог, соціальних компенсацій та надання соціальних послуг діями в натуральному вигляді;
- 2) попередні, як правило, основним процедурні правовідносини щодо встановлення юридичних фактів, їх складів для права на певний вид соціального забезпечення і призначення цього забезпечення або відмову в ньому;
- 3) процесуальні правовідносини з вирішення спорів про соціально-економічному забезпеченню.

Класифікація відносин по соціальному забезпеченню першого рівня діляться на: матеріальні і процедурно - процесуальні правовідносини . Ядро системи правовідносин по соціальному забезпеченню становлять матеріальні відносини. У другій же групі - місія обслуговування, допоміжна роль.

Об'єктом першої групи відносин виступатиме те, що має грошову оцінку матеріального блага (гроші, послуги, товари). Об'єктом другої групи є необхідна поведінка учасників відносин, корисні дії для досягнення певного результату. У свою чергу, матеріальні правовідносини слід поділити на групи другого рівня в залежності від форми надання благ по соціальному забезпеченню. Це поділ на відносини з грошового надання і відносини по "натуральному" надання соціального забезпечення [51, с.7].

В основних матеріальних правовідносинах об'єктом виступає реалізація прав на даний вид забезпечення, тобто отримання його грошима або в натуральному вигляді.

Змістом основних матеріальних правовідносин є суб'єктивне право громадянина (сім'ї) вимагати надання йому призначених в певному розмірі (обсязі)

пенсії, допомоги, компенсації послуги і обов'язок другого суб'єкта - відповідного органу - пре доставити даний вид забезпечення в установленому розмірі (обсязі).

Практично всі вчені бачать відмінність між процедурою і процесом в соціально-економічному забезпеченні. Однак багато авторів вважають, що процесуальні відносини з розгляду суперечок в області соціального забезпечення не відносяться до предмету права соціального забезпечення, а органічно включені у відповідні галузі права - цивільно - процесуальне та адміністративне.

Інші вчені констатують, що ці відносини регулюються, як правило, не нормами права соціального забезпечення, але в якості складової частини предмета науки і навчального курсу права соціального забезпечення розкривають їх особливості, які, безумовно, є. Можливо, в майбутньому ці відносини будуть регулюватися Трудовим (або Соціальним) процесуальним кодексом.

Процедурно - процесуальні відносини в сфері соціально-економічного забезпечення можна поділити на [52, с.42]:

- 1) процедурні відносини по встановленню необхідних юридичних фактів (наприклад, інвалідності, тимчасової непрацездатності, перебування на утриманні і т.д.);
- 2) процедурні відносини по реалізації громадянином свого права на соціальне забезпечення;
- 3) процесуальні відносини з розгляду суперечок в області соціального забезпечення як в адміністративному, так і в судовому порядку.

Без процедурно - процесуальних відносин матеріальні відносини неможливі. У процедурних правовідносинах беруть участь такі специфічні для даної галузі права суб'єкти, як бюро медико - соціальної експертизи (встановлення факту інвалідності, причин інвалідності і т.д.), клініко - експертні комісії, лікарі (встановлення факту тимчасової непрацездатності), а також суди (встановлення факту безвісної відсутності, факту перебування на утриманні і т.д.) і ін. [53, с.44]

У процесуальних відносинах відповідним суб'єктом, від якого громадянин очікує юридичних дій, виступатимуть вищестоящий по відношенню до органу, який прийняв спірне рішення, а також суди загальної юрисдикції.

У процедурних правовідносинах по реалізації права на отримання благ по соціальному забезпеченню (призначення пенсій, допомог і т.д.) об'єктом є юридична дія по встановлення права на даний вид забезпечення і призначення його або юридична дія по встановленню необхідного певного юридичного факту.

У процесуальних правовідносинах об'єктом є юридична дія з розгляду спору в області соціального забезпечення з приводу порушеного права. Змістом процедурних правовідносин є суб'єктивне право громадянина (сім'ї) на процедуру перевірки юридичних фактів і встановлення його права на відповідний вид соціального забезпечення і винесення рішення про його призначення і обов'язок другого суб'єкта - відповідного органу - провести цю процедуру і призначити пенсію або інший вид забезпечення, який є об'єктом даного правовідносини [54, с.27].

Змістом процесуальних правовідносин є процесуальні дії суб'єктів з розгляду спору про соціальне забезпечення і винесення рішення про відновлення порушеного права громадянина на соціальне забезпечення або відмову в цьому, якщо немає правопорушення.

Суб'єктом правовідносин по соціально-економічному забезпеченню є його учасник, що володіє суб'єктивними правами і обов'язками відповідно до законодавства про соціальне забезпечення. Щоб стати суб'єктом правовідносин по соціальному забезпеченню, громадянин повинен мати таку передумову для цього, як володіння правосуб'єктністю, що складається з правоздатності (визнана законом здатність мати права і обов'язки по соціальному забезпеченню), дієздатності (визнана законом здатність здійснювати зазначені права і обов'язки) і деліктоздатності (здатність нести відповідальність за правопорушення в галузі соціального забезпечення). Звичайно виділяється загальна, галузева і спеціальна правосуб'єктність. Тобто суб'єкт, володіючи відповідною правосуб'єктністю, може стадійно ставати суб'єктом права взагалі, суб'єктом конкретної галузі і, нарешті, суб'єктом конкретних видових правовідносин [55, с.38].

Соціально-економічні права забезпечують задоволення матеріальних потреб індивіда і гарантують йому свободу участі в господарсько-економічній сфері життя

суспільства. Дана група прав визначає обов'язки держави забезпечити кожному нужденному мінімум засобів існування, необхідних для підтримки людської гідності.

Зараз практично загальне визнання отримало положення Пакту про економічні, соціальні і культурні права про те, що ідеал вільної людської особистості, що не відчуває страху і потреби, може бути здійснений, якщо тільки будуть створені такі умови, при яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само як і своїми громадянськими і політичними правами.

У правовій державі найбільш ефективним способом вирішення спору про право є процедура судового розгляду. Удосконалення закону як засобу захисту прав громадян є одна з головних задач законодавства, однак фактична реалізація способів захисту відбувається саме в сфері судового правозастосування. Таким чином, дослідження важливих аспектів правозастосовчої практики в сфері захисту соціально-економічних прав особистості відповідає потребам вдосконалення діяльності судової влади в Україні.

Розглядаючи судову владу як засіб соціального управління, можна позначити щонайменше три видові групи регулятивних функцій, властиві різним підсистемам соціально-правових відносин. Перша в ієрархії цих підсистем - це поле взаємодії суб'єктів суспільних відносин, в якій суд з позиції арбітра регулює відносини між суб'єктами безвідносно предмета спору, статусу учасників процесу. Друга підсистема - єдність взаємин держави і суспільства, де суди в силу свого конституційного статусу є частиною системи стримувань і противаг. Третя підсистема - індивід і суспільство. У цій системі суд покликаний стати органом, за допомогою якого можна успішно контролювати те, наскільки діяльність державного механізму забезпечує соціальні, економічні, особисті і політичні права людини, і поставити тим самим даний механізм на службу інтересам громадян, окремо взятої особистості і всього суспільства в цілому. Тим самим судова влада наділена всіма ознаками універсального регулятора суспільних відносин на основі обов'язкових для всіх норм права [56, с.23].

Специфіку змісту конституційних соціально-економічних прав, відштовхуючись від їх понятійного значення, запропонованого в даній роботі, можна виразити в таких тезах:

- норми Конституції України [32] про соціально-економічні права мають обмежено-пряму дію;
- конституційні обов'язки держави перед громадянами в соціальній сфері припускають матеріальне забезпечення їх прав;
- володіння соціально-економічними правами для громадян можливо тільки за певних умов, таких, як низький рівень матеріальної забезпеченості, приналежність до так званих соціально незахищених категорій;
- порушення соціально-економічних прав, по суті, являють собою, як правило, не дія суб'єкта, що характеризується як протиправне, а навпаки - бездіяльність суб'єкта;
- порушення соціально-економічних прав можуть виходити тільки від держави в особі його представницьких і виконавчих органів або організацій, що діють за спеціальним дорученням держави (наприклад, пенсійний фонд);
- резолютивна частина актів судового захисту соціально-економічних прав полягає в примусі відповідача вжити заходів для виконання своїх конституційних обов'язків. У цьому сенсі «захист прав» є не саме собою зрозуміле виконання державою своїх обов'язків, а судове примус уповноважених на те органів виконавчої влади;
- в питаннях здійснення соціально-економічних прав виникає взаємозалежність всіх органів влади, але переважна роль належить законодавчим і правоохоронним органам. При обмеженій можливості застосування прямої дії Конституції України, при необхідності регламентації зобов'язань держави ефективного захисту соціально-економічних прав громадян можлива лише при наявності чітко окресленого законодавства і цілеспрямованої роботи судів, прокуратури, інших правоохоронних органів;

- соціальна значимість гарантій соціально-економічних прав в Україні має політичний характер. Для основної маси громадян забезпеченість цієї групи прав за значенням вище гарантій інших конституційних прав.

Саме специфіка реалізації соціально-економічних прав і свобод диктує особливі заходи їх захисту. Такий захист може виходити тільки від державних органів, а не громадських організацій, оскільки держава сама бере на себе обов'язки забезпечити дані права. Однак контроль за наданням державою таких прав, їх обсягом і якістю може мати різний характер. Найдієвішою формою контролю і виступає судова. Адже тільки суд має право зобов'язати державу і його органи виконати свої зобов'язання перед людиною, відшкодувати йому збитки [57, с.25].

Ефективність правосуддя як явища цінність соціального життя суспільства, безумовно, підпорядкована цілій низці умов існування даного суспільства. Правосуддя прагне до того рівня ефективності, який визначається законодавцем, а той, у свою чергу, висловлює настрій суспільства, певний рівень соціальних очікувань, стан економічної складової, відображає політичний процес. Таким чином, не тільки фактична ефективність правосуддя залежить від даних соціальних умов, в яких здійснюється правосуддя, а й саме поняття «ефективність» визначено цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного буття і свідомості.

В рамках реалізації судової влади як засобу соціального управління диференціюються самі найрізноманітніші регулятивні функції. З них можна позначити щонайменше три видові групи, властиві різним підсистемам регулювання соціально-правових відносин.

Перша в ієрархії цих підсистем - поле взаємодії суб'єктів суспільних відносин, в якій суд, з позиції арбітра, регулює відносини між суб'єктами права безвідносно предмета спору, статусу учасників процесу. Друга підсистема - єдність взаємин держави і суспільства, де суди, в силу свого конституційного статусу, є частиною системи стримувань і противаг. Нарешті, третя підсистема - відносини індивіда і суспільства. У цій системі суд покликаний стати органом, за допомогою якого можна успішно контролювати те, наскільки діяльність державного механізму

забезпечує соціальні, економічні та політичні права людини, і поставити тим самим даний механізм на службу інтересам громадян, окремо взятої особистості і всього суспільства в цілому [58, с.3].

Захищаючи права, свободи і законні інтереси людини від будь-якого свавілля, судова влада втілює в життя найважливіше завдання соціального регулювання. Виконуючи свої головні функції в здійсненні правосуддя та судового контролю за іншими гілками влади, судова влада реалізується як сила, що захищає людину, її права і свободи як від необґрунтованих посягань інших осіб, так і від зазіхань держави.

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина - це інститут конституційного права. Він являє собою юридичний механізм, за допомогою якого держава зобов'язана забезпечити дотримання прав і свобод людини і громадянина, закріплених насамперед в Конституції України, а також в загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Оцінка ступеня ефективності дії даних юридичних механізмів дозволяють зробити соціологічні дані, які свідчать про пріоритет, з точки зору громадянина, соціально-економічних прав серед інших прав, гарантованих Конституцією. Ця ситуація в ієрархії прав і свобод пояснюється актуальністю задоволення саме соціально-економічних потреб громадян в даний час. Ступінь задоволення тієї або іншої потреби ставить у пряму залежність значення права, яке гарантує її задоволення. Ця обставина не може не впливати певною мірою і на судовий захист тих прав, які стосуються первинних потреб людини, забезпечення його матеріального існування [59, с.68].

У своєму розвитку багато норм конституційного права досягли справді великого прогресу при формуванні істинно демократичної держави. Це не означає, що конституційний лад України "списаний" з західних моделей, але, безумовно, він враховує все краще, що накопичила за сторіччя демократична думка. В Україні свій, неповторний шлях у історії, але цей шлях, при всій його специфіці, не повинен виривати нашу Вітчизну з світової спільноти. Аналіз розглянутих питань показує, що співпраця держав в області захисту соціально-економічних прав і

свобод людини має солідну юридичну базу, що включає комплекс угод, розроблених як на універсальному, так і на регіональному рівнях. В рамках ООН склався механізм контролю за дотриманням соціально-економічних прав, провідне місце в якому, належить створеному в 1986 році при економічній і соціальній раді ООН Комітету з економічних, соціальних і культурних прав.

Однак, в даній області є ряд проблем, до яких, зокрема, відноситься:

По-перше, невисока ступінь участі держав у захисті соціально-економічних прав людини. Так, наприклад, учасниками Пакту про економічні, соціальні і культурні права є всього 92 держави, конвенції про захист заробітної плати - 88; конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти - 77; конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу - 37 держав [27, с.56].

По-друге, в міжнародних судових інстанціях існують складності при розгляді скарг на порушення тих чи інших соціально-економічних прав людини в зв'язку з недостатнім обсягом компетенції для розгляду цієї категорії скарг. Європейським Судом з прав людини розглядаються лише скарги на примус до праці, перешкоди до створення і вступу до профспілок, а також на відсутність можливості вільно розпоряджатися своїм майном.

По-третє, від моменту подачі скарг індивідами до прийняття справ до розгляду проходять терміни рівні рокам.

По-четверте, існуючий механізм контролю за дотриманням соціально-економічних прав і свобод людини не завжди спрацьовує. Зокрема, цей механізм не передбачає можливості індивідуальних звернень фізичних осіб в Комітет з економічних, соціальних і культурних прав. У той же час, в області цивільних і політичних прав така можливість передбачена відповідно до факультативного протоколу до Пакту про громадянські і політичні права, що склалося, виходячи з ідеї про взаємозалежність і нерозривній єдності всього комплексу прав людини, є аномальним.

По-п'яте, відсутність спеціальних міжнародних угод, спрямованих на захист прав такої найбільш уразливої групи населення, як душевнохворі, недостатня регламентація соціально-економічних прав інвалідів.

Успішному вирішенню цих проблем могли б сприяти такі заходи [60, с.32]:

- удосконалення механізму контролю за виконанням рішень міжнародних судових інстанцій державами;
- розширення компетенції Європейського Суду поправити людини в сфері захисту всіх соціально-економічних прав людини;
- скорочення процедури переписки з секретаріатами міжнародних судових інстанцій і введення однієї розгорнутої стандартної форми для звернення в міжнародні судові інстанції;
- активізація діяльності ООН щодо здійснення лінії на універсалізацію міжнародних угод в галузі захисту прав людини;
- розробка конвенцій з питань захисту прав душевнохворих.

У вдосконаленні механізмів захисту прав людини зацікавлені як громадяни, так і державна влада, оскільки необхідність забезпечення соціально-економічних прав має важливе політичне і психологічне значення. У зв'язку з цим, на нашу думку, представляється необхідним проведення певних заходів, спрямованих на підвищення ефективності правосуддя, яке безпосередньо співвідноситься з підвищенням якості судового захисту даних конституційних прав людини і громадянина.

Потребують законодавчого уточнення соціально-економічні права, гарантовані Конституцією України [32]; є необхідність прийняття нормативних актів, що регламентують ступінь участі держави в забезпеченні матеріальними благами окремих категорій малозабезпечених громадян.

Захист соціальних прав має свою специфіку: для забезпечення цієї категорії прав недостатньо юридичних механізмів і процедур, необхідна різнобічна діяльність держави, спрямована на здійснення соціальної політики, розвиток виробництва, підвищення матеріального рівня життя населення. Тому важливо звернути увагу на ті напрямки і форми діяльності держави, метою яких є забезпечення і захист даної категорії прав.

Згідно з Конституцією [32] Україна проголосила себе соціальною державою, політика якого спрямована на створення умов гідного життя і вільного розвитку

людини. Соціальна держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам повну і рівну участь в процесі і вигодах здійснюваних економічних реформ, створити умови для соціальної інтеграції суспільства. Зазначені принципи соціальної держави в нинішніх умовах залишаються програмою на майбутнє, проголошеними цілями розвитку. Причини цього полягають у тому, що обсяг і ступінь реалізованості соціально-економічних прав багато в чому залежать від загального стану економіки.

Основні права людини в соціальній сфері гарантуються Конституцією України на рівні міжнародних норм, і їх нормативна база орієнтована на максимально можливі межі наявних в країні ресурсів. Однак ситуація економічної нестабільності, важке становище з фінансуванням соціальних програм не дозволяє в повній мірі реалізувати всі завдання соціальної реформи. Це визначає незахищеність соціально-економічних прав громадян: нестійкість зайнятості, заборгованість по виплатах заробітної плати, пенсій та допомог, економічні конфлікти між роботодавцями та їх службовцями і т.д.

Зараз в Україні саме на сферу соціальних прав (трудових, житлових, прав соціального забезпечення, соціального страхування і т.д.) припадає основний масив порушень прав людини. Законами останніх років, в основному, сформована нормативна база для діяльності державних соціальних служб. Однак багато що ще належить зробити. Перш за все необхідно ратифікувати документи, в яких містяться міжнародні стандарти захисту соціально-економічних прав і свобод, тим самим закріпивши ці стандарти в національному законодавстві і усунувши можливі протиріччя з діючою системою права. Так, Міжнародної організації праці (МОП) в даній області прийнято 170 конвенцій [61, с.54].

З огляду на необхідність введення науково обґрунтованих критеріїв прожиткового мінімуму - в ідеалі забезпечують, як вимагають міжнародні акти з прав людини, гідне існування і розвиток індивіда і його сім'ї існує нагальна потреба в ратифікації цієї конвенції. Приєднання до конвенцій МОП в галузі охорони праці та прийняття відповідних нормативних положень дозволить здійснити перехід від існуючої системи пільг і компенсацій, що надаються

працівникам за несприятливі умови праці до системи, що забезпечує максимально безпечні умови праці шляхом встановлення індивідуальної відповідальності роботодавця за порушення умов і охорони праці, економічних стимулів заохочення безумовного дотримання правил техніки безпеки.

Розширення гарантій соціальних прав громадян на основі єдиної соціальної політики має забезпечуватися, в основному, на рівні органів місцевого самоврядування, міністерств і відомств, оскільки питання трудового законодавства, охорони здоров'я, освіти, культури, захисту сім'ї, материнства, батьківства і дитинства, соціального захисту, включаючи соціальне забезпечення, є предметом спільного ведення. Державні стандарти та гарантії, обов'язкові на всій території країни, повинні диференціюватися з урахуванням потреб і об'єктивних особливостей регіонів. Однак з неодмінною умовою - збалансованістю соціального регіонального розвитку, наданням рівного якості і умов життя для населення незалежно від регіону проживання [31, с.20].

Особливо важливо ввести соціальну експертизу проектів усіх законів силами наукових установ, неурядових правозахисних та інших недержавних організацій, розробляти цільові програми, намічаються дії для поліпшення соціальної захищеності окремих верств населення, розробити механізм реалізації вже прийнятих федеральних програм в соціальній сфері.

У сучасному суспільстві саме існування дієвих гарантій реалізації і захищеності соціально-економічних прав, свобод та інтересів є передумовою і показником стабільного правового держави в його демократичної і соціальної формі. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина - це гарантована законом система по забезпеченню правового статусу особистості, яка спрямована на припинення, попередження та відновлення порушених прав і свобод, при дотриманні балансу приватних і публічних інтересів.

На міжнародному рівні найбільш ефективним механізмом виконання всіх міжнародних прав людини є політичний тиск. Ті держави, які ратифікували Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права, повинні регулярно представляти Комітету з економічних та соціальних прав кожні п'ять

років доповіді, що деталізує їхні стандарти в галузі прав людини. Коли ці доповіді переглядаються, це дає відмінну можливість для громадянського суспільства та міжнародної спільноти в цілому, щоб країна дотримувалася своїх юридичних зобов'язань.

Протягом багатьох років люди не мали змоги порушувати справи в індивідуальному порядку шляхом звернення до Комітету з економічних, соціальних та культурних прав. Проте уряди в Організації Об'єднаних Націй домовилися в 2008 році, щоб надати можливість подання індивідуальних скарг через прийняття факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Для тих країн, які не ратифікували Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права, існують інші міжнародні об'єкти, які застосовують політичний тиск. Такі органи, як Комісія з прав людини, також можуть бути використані для застосування політичного тиску. Крім того, клопотання в регіональних комісіях з прав людини також можуть бути ефективними, щоб висвітлити проблему та шукати засоби правового захисту.

На внутрішньому рівні існують політичні та правові засоби для багатьох порушень Європейської соціальної хартії. Хоча ці засоби правового захисту все ще далеко не комплексні, вони демонструють, що економічні та соціальні права є принципово справедливими. Наприклад, основною частиною соціально-економічних прав є заборона на дискримінацію, незалежно від сфери зайнятості, житла та харчування. Закони про боротьбу з дискримінацією існують у більшості країн і повністю виконуються в суді.

Супротивники соціально-економічних прав як конституційних стверджують, що вони не є судово закріпленими і що вони надто розпливчасті для ефективного контролю. Тим не менше, більшість суверенних держав закріпили дані права у своїх конституціях, і існують численні приклади того, як суди застосовують внутрішні та міжнародні закони для захисту соціально-економічних прав. Невизначеність також не завадила міжнародним агентствам з розвитку створювати величезні обсяги досліджень щодо глобальних соціальних та економічних умов. До

них відносяться стандартизовані методики порівняння умов у різних країнах та регіонах, індекс людського розвитку ПРООН та індекси, пов'язані з гендерними показниками, показники прогресу ЮНІСЕФ, а також Світові репортажі Світового розвитку [62].

Історичне нехтування соціально-економічними правами не можна пояснити методологічними перешкодами. Незважаючи на те, що завжди існує потреба в додаткових показниках для вимірювання дотримання окремих прав, слід підкреслити, що визначення всіх прав, змінюється і з часом розширюється за допомогою конкретної практики. Основною перешкодою для реалізації соціально-економічних прав залишається відсутність політичної волі та прихильності з боку держав, міжнародних інституцій та неурядових організацій, відповідальність яких полягає у повазі, захисті та просуванні цих прав на благо всіх людей.

РОЗДІЛ 3. ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄС

3.1. Нормативно-правові гарантії судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС

У числі юридичних механізмів судового захисту конституційних прав громадян можна виділити кілька груп правових гарантій [63, с.64]:

- конституційні і міжнародні правові гарантії: вища цінність і пріоритет прав людини, верховенство закону, пряма дія конституції, яка не підлягає обмеженню прав на судовий захист порушених прав та інші;

- процесуальні гарантії: принципи здійснення правосуддя, невідворотність покарання, право на оскарження в касаційну і наглядовими інстанціями, підвідомчість;

- інституційні гарантії: незалежний суд, прокуратура, адвокатура, інститут Уповноваженого з прав людини;

- правовстановлюючі гарантії: попередження порушення прав (скасування нормативних актів, які порушують права), відновлення в правах, скасування неконституційних актів і їх повторний розгляд (що має особливе значення), а також відшкодування збитків та юридична відповідальність винних осіб.

З перерахованих механізмів судового захисту порушених прав група правстановлюючих гарантій, включених в заключну стадію процедури судового захисту, представляє найбільшу значимість. Не применшуючи значення попередніх гарантій, необхідно все ж зазначити, що відновлення порушеного права в різних формах є квінтесенція сенсу судового захисту, її предметна мета.

Гарантії принципу поваги прав людини в Європейському праві - це сукупність соціально-економічних, політичних, юридичних засобів і механізмів, що забезпечують дотримання прав і свобод на національному рівні та одночасно на рівні Європейського Союзу та Ради Європи [44, с.201].

В системі інституційних гарантій Європейського Союзу, на особливу увагу заслуговує діяльність позасудових органів захисту прав людини. В ЄС засновані і успішно функціонують такі відносно молоді органи, як Контролер щодо захисту персональних даних та Агентство ЄС з основних прав. Діяльність Контролера простягається в площині інформаційних технологій, персональних даних і тієї потенційної загрози, яка створюється в разі неправомірних маніпуляцій з персональними даними з боку інститутів, органів і установ ЄС.

Агентство по основним правам, в свою чергу, будучи по своїй юридичній природі консультативним органом, здійснює захист прав людини опосередковано шляхом збору, аналізу та надання зацікавленим інститутам, органам і установам ЄС інформації, що стосується основних прав. На наш погляд, створення і забезпечення ефективного функціонування нових органів, діяльність яких спрямована на захист прав людини, говорить про безпосередню зацікавленість Європейського Союзу в реалізації на практиці положень про захист прав і свобод людини, закріплених в нормативно-правових актах Європейського Союзу. Це один з важливих механізмів забезпечення соціально-політичної стабільності ЄС [64, с.202].

Вітчизняними та зарубіжними дослідниками висловлюються різні точки зору на поняття і зміст гарантій прав, але всі вони, в цілому, сходяться в одному: гарантії прав - це система соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційних передумов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів. У науковій літературі прийнято виділяти гарантії загальні та гарантії юридичні. Всі вони діють як єдина система: загальні гарантії створюють умови реалізації, а юридичні - забезпечують процедури захисту і забезпечення прав і свобод людини.

Такі поняття, як гарантії прав людини і гарантії принципу поваги прав людини є синонімами і між ними можна ставити знак рівності. Виходячи з того, що принцип поваги прав людини являє собою керівний початок діяльності, відповідно до якого визнається обов'язок дотримання, поваги і розвитку основних прав і свобод людини, то гарантії принципу поваги прав людини являють собою

сукупність юридичних, соціально-економічних засобів і механізмів, забезпечують реалізацію вищезазначеного керівного початку діяльності.

Гарантії принципу поваги прав людини в Європейському праві - це сукупність соціально-економічних, політичних, юридичних засобів і механізмів, що забезпечують дотримання прав і свобод на національному та наднаціональних рівнях Ради Європи та Європейського Союзу.

На рівні окремих держав-членів система гарантій прав людини включає в себе три основні елементи: інституційні гарантії; процесуальні гарантії; матеріальні гарантії.

У державах-членах Європейського Союзу провідну роль в питаннях захисту прав людини відіграють органи конституційного нагляду і адміністративної юстиції, а також суди загальної юрисдикції. Центральне місце серед позасудових механізмів захисту і забезпечення прав людини займає інститут омбудсмана. У своїх узагальнених рисах інститут омбудсмана всюди виконує подібні правозахисні функції. Завданнями процесуальних гарантій є недопущення притягнення до кримінальної відповідальності і засудження невинних, обмеження вторгнення державних органів у сферу особистої свободи обвинувачених, забезпечення прав і свобод особистості, виключення зловживання органами кримінального переслідування [65, с.39]. Одним з головних засобів захисту порушених прав людини є компенсація збитків, заподіяних їй іншими особами. Сьогодні в ряді зарубіжних країн обов'язок держави з відшкодування заподіяної шкоди закріплена прецедентним правом національних судів на конституційному рівні, або на рівні законів.

Юридичні гарантії прав людини, вироблені державами-членами Європейського Союзу, становлять особливу цінність не тільки для інших держав (наприклад, з метою рецепції позитивного правового досвіду), але і для самого Європейського Союзу. Сукупність засобів і методів правового захисту, які існують на національному рівні, стала базовою моделлю для освіти системи захисту прав людини на наднаціональному рівні ЄС. У процесі взаємодії та взаємозбагачення національного права держав-членів з правом ЄС, еволюціонує і система

юридичних гарантій прав людини, як у внутрішньодержавному праві, так і в праві ЄС [66, с.5].

Реалізація прав і свобод завжди стикалася з обмеженнями, зумовленими потребою щодо захисту інтересів інших людей або суспільства в цілому. Хоча обмеження прав і свобод встановлюються кожною державою самостійно на основі внутрішньодержавних правових актів, в сучасних умовах міжнародне співтовариство виводить цю проблему за межі внутрішньої компетенції держави. При обмеженні прав і свобод людини необхідно дотримуватися принципу пропорційності. На універсальних підставах права і свободи можуть бути обмежені законом в умовах надзвичайного або воєнного стану (особливого правового режиму). Слід також врахувати, що встановлення державами обмежень в більшому обсязі, ніж це передбачено міжнародним правом, неприпустимо.

Соціальні права людини це одна з категорій конституційних прав, яка визначає можливість отримання від держави або за допомогою держави благ в сфері соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти поза ринкових відносин. Реалізація даних прав безпосередньо пов'язана з державним перерозподілом національного доходу. Найважливішою підставою виділення соціальних прав людини як самостійної категорії прав є те, що вони припускають можливість людини отримати зазначені блага не через ринкові механізми, а через механізм державної розподільної політики [67, с.201].

Право на соціальне забезпечення, як невід'ємне природне право людини, має місце в зв'язку з настанням певної життєвої ситуації, з якою закон пов'язує виникнення суб'єктивного права в особи вимагати від правообязанного суб'єкта надання того чи іншого виду соціального забезпечення. Виникнення права у громадян вимагати від державних органів, роботодавців, накопичувальних пенсійних фондів, страхових організацій надання пенсій, допомог, соціальних послуг, компенсацій, пільг, державної адресної соціальної допомоги може мати місце в зв'язку з фіксацією в певному порядку наявності тих чи інших соціально значущих юридичних фактів уповноваженими органами.

Міжнародні стандарти соціальних прав закріплені в статтях 22, 25, 26 Загальної декларації прав людини [44]. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права в числі соціальних прав закріплює право сім'ї на охорону і допомогу, право кожного на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я та освіти. На реалізацію соціальних прав людини впливає цілий ряд факторів, одні з них об'єктивні, інші суб'єктивні. Що стосується зв'язку соціальних прав з наявними у держави економічними можливостями, такий зв'язок існує. Але було б невірно абсолютизувати її, «прив'язувати» реалізацію соціальних прав до об'єктивних умов [68].

Безліч проблем щодо реалізації соціальних прав людини пов'язані із зайвою політизованістю соціальних проблем. З приводу такої особливості соціальних прав, як загальний, декларативний характер їх формулювань, можна сказати наступне. Конституційні формулювання соціальних прав дійсно є досить загальними, без вказівки тих конкретних благ, на які може розраховувати людина. Але зміст соціальних прав конкретної особи, способи реалізації цих прав, умови, при яких людина має право претендувати на державну допомогу - всі ці питання регулюються поточним законодавством на основі загальних конституційних норм.

Таким чином, конституційні соціальні права можна розглядати не тільки як безпосередньо діючі суб'єктивні права людини, а й як звернене до законодавця вимогу. Необхідно сказати також про субсидіарність як однієї з основних характеристик соціальних прав. Прийнято вважати, що в умовах ринкової економіки держава надає соціальну допомогу лише тим особам, які самостійно не здатні забезпечити собі достатній рівень життя.

В цілому з цим можна погодитися, оскільки соціальна держава ґрунтується на принципі особистої відповідальності людини за свій добробут, а соціальна допомога надається тільки тоді, коли особа з об'єктивних причин не здатна забезпечити собі своєю працею гідний рівень життя. Якщо держава повністю знімає з людини особисту відповідальність за її рівень життя, вона, тільки лише пригнічує творчий потенціал особи, усуває мотивацію до розкриття і розвитку її

здібностей, відступаючи, таким чином, від справжнього призначення соціальної держави [69, с.42].

Дискусійним є питання про можливість судового захисту соціальних прав. У науковій літературі широко представлена точка зору про те, що закріплені в конституції соціальні права людини - це лише моральний обов'язок держави, свого роду «побажання», що не породжують юридичного обов'язку держави, оскільки держава може просто не мати можливості надати кожному громадянину житло, роботу і інші блага. Звідси робиться висновок про неможливість судового захисту соціальних прав. Проте, практика показує можливість судового захисту соціальних прав.

Спори, пов'язані з соціальними правами, розглядаються судами загальної юрисдикції. Тому необхідно зробити таке уточнення: в судовому порядку можна захистити соціальне право, засноване на законі, а не вимогу загального характеру про забезпечення «гідного життя». Справа в тому, що соціальні права, як і інші категорії конституційних прав, слідує логіці «від абстрактного до конкретного», «розгортаються» від найзагальніших програмно-цілевих норм Конституції і, проходячи кілька рівнів конкретизації в Конституції, законах, підзаконних актах, в підсумку перетворюються в конкретні суб'єктивні права, які породжують конкретні правовідносини. Тому, коли мова йде про судовий захист соціальних прав, необхідно уточнити рівень конкретизації цих прав [70, с.74].

Маючи певну специфіку, соціальні права органічно вписуються в систему прав і свобод людини і громадянина, підлягають реалізації і захисту нарівні з іншими категоріями прав. Гарантії захисту прав людини виходять за рамки виключно внутрішньодержавної компетенції та постають істотним елементом міжнародного правопорядку як на рівні міжнародно-публічного права, так і на рівні міжнародного договірної права.

За останнє десятиліття було прийнято більше принципів і норм міжнародного права, ніж за всю попередню історію, але парадокс розвитку міжнародного права прав людини і гуманітарного права полягає в істотному розриві між правотворчеством і правореалізацією. Тим часом вдосконалення механізму дії є

необхідною умовою підвищення його ефективності. Характерною рисою сучасного міжнародного права є формування права міжнародної відповідальності як особливої галузі права прав людини і гуманітарного права, від успішного розвитку якої залежать рівень міжнародного правопорядку, ступінь захищеності громадян і забезпеченість національних інтересів держав в умовах глобалізації.

Прийнятий комплекс правових норм, вироблених в процесі нормотворення на міжнародному (договірному) і внутрішньодержавному (законодавчому) рівнях, містить не тільки стандарти в області прав людини, а й формує механізм з контролю за їх дотриманням, розробляє процедуру відповідальності за їх порушення. Розглядаючи контрольні механізми щодо дотримання прав людини, в роботі досліджуються ряд прийнятих конвенцій і міжнародних пактів з прав людини, в тому числі, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покарання, в якій передбачається інспекційний режим перевірки дотримання Конвенції, здійснюваний позасудовим органом [71, с.201].

До міжнародного юрисдикційних механізму контролю в 80-і роки підключився створений в Європі суто політичний орган - Комітет Міністрів Ради Європи, ставши одним з вузлових елементів європейського гуманітарного правопорядку.

Виникнення інституту захисту людини пов'язано, перш за все, з лежачими в основі гуманітарного права Женевським і Гаазьким правом, яке забезпечує захист і дотримання прав людини, які отримали свій розвиток в надзвичайних ситуаціях, з правилами війни, військових конфліктів, з порушенням правил вільного доступу до жертв конфлікту. Так, наприклад, міжнародне гуманітарне право накладає заборону на деякі непотрібні у військовому відношенні дії, що здійснюються з особливою жорстокістю.

Деякі норми представляють компроміс між військовою необхідністю та вимогами гуманності. Так, принцип пропорційності допускає можливі втрати серед цивільного населення в разі нападу, але напад не допускається, якщо існує

небезпека того, що випадкові втрати серед цивільного населення будуть надмірними по відношенню до воєнної переваги, яку передбачалося отримати. Посилення відповідальності і покарання за порушення прав людини сформувало Нюрнберзького право з відповідними інститутами, нормативною базою та механізмами, акцентувавши увагу на проблемі гуманітарного втручання з метою припинення порушення прав людини з боку світової спільноти [72, с.49].

Важливим етапом у розвитку міжнародного права, що поклав основу сучасного гуманітарного права, стало прийняття державою обов'язків захищати права співгромадян, які опинилися за межами рідної батьківщини, хоча і беззаперечна для вирішення питання в аспекті про межі використання сили і права втручання у внутрішні справи держави.

Сфера застосування міжнародного гуманітарного права відрізняється від сфери застосування права прав людини, бо якщо в основі норм гуманітарного права лежить врахування специфіки збройних конфліктів, то специфіка права прав і основних свобод людини полягає, перш за все, в акцентуванні цінності людської особистості. Але при цьому існує взаємозв'язок між цими двома областями міжнародного права, яка полягає в здійсненні механізму гарантій захисту прав людини.

Як міжнародне співтовариство в цілому, так і окремі держави у виняткових випадках можуть вдаватися до примусових заходів припинення злочинних порушень прав людини. За своєю ініціативою вони можуть застосовувати економічні, дипломатичні, політичні та інші заходи і санкції, які пов'язані з використанням збройної сили. І як показує світова практика, подібні заходи при певних обставинах є досить ефективними. Турбота про права людини - справжня чи уявна, яка доходила до вимоги здійснення «гуманітарних інтервенцій» - демонструється державами, чий послужний список в області прав людини залишає бажати багато кращого, особливо з урахуванням економічної могутності цих країн. Така позиція не сприяє повсюдному і повного дотримання прав людини, більш того, підриває перспективи такого забезпечення, зводить їх до ролі розмінної монети в досягненні корисливих геополітичних цілей [73, с.124]. Багато держав

намагаються часом сховатися за принципами невтручання у внутрішні справи, за принципами суверенітету, і всупереч міжнародним стандартам, допускають порушення прав людини, що, в свою чергу, робить негативний вплив на забезпечення прав людини в планетарному масштабі.

З точки зору створення кращих перспектив захисту прав людини велике значення має розмежування таких понять як права людини, демократія і ринкова економіка. Так, в сучасних політичних реаліях, обумовлених становленням глобальних ринкових відносин і впроваджуються недемократичними методами демократії, не завжди і не у всіх країнах створюються умови гарантованого дотримання прав людини. Часто в цілому ряді держав панування нецивілізованого ринку призводить до масових порушень прав людини, що також може бути використано і в цілях створення політичних режимів, які не сприяють повсюдному і повного забезпечення прав людини.

Принципи і норми в сфері дотримання прав людини формулюються в документах як універсального, так і регіонального характеру. Європейське співтовариство, створивши певну політичну структуру, за багатьма ознаками має схожість з конфедеративним державним утворенням, здійснює швидко розвивається співробітництво в галузі юстиції і, в тому числі, в галузі захисту прав людини.

Усередині Європейського співтовариства відбувся поділ компетенції між державами-членами, здійснена часткова передача повноважень спільним органам, встановлений юридичний механізм «гармонізації» національного і комунітарного права, який надає свій вплив і вплив на національні державно-правові інститути, вимагаючи їх пристосування до нових політичних і економічних і іншим реаліям, координації діяльності національних правозахисних інститутів всередині країн з органами європейської спільноти [74, с.6].

Розвиненою системою контрольних органів з прав людини має Рада Європи, в основі якої спочатку лежала діяльність двох органів - Європейської комісії з прав людини і Європейського суду з прав людини. Але з листопада 1998 року, коли вступив в дію Протокол № 11 до Європейської конвенції про права людини та

основні свободи, був створений єдиний Європейський суд з прав людини, який став значним етапом правового розвитку і вдосконалення системи захисту прав людини в Європі, а створене ним прецедентне право може використовуватися державами - членами Ради Європи і, зокрема, Україною з метою вдосконалення національного законодавства та правозастосування [75, с.11].

Важливе значення набула прийнята в 2000 році в м. Ніцці Хартія Європейського Союзу про основні права, в якій акцентуються основні категорії - гідність людської особистості, свобода, рівність, солідарність, правова держава, правосуддя. До них слід додати інститут громадянства і повагу культурного розмаїття і традицій народів Європи. Але якщо зіставити зміст Хартії з іншими міжнародними актами, зокрема, з Європейською конвенцією з захисту прав людини та основних свобод (1950 р.) і додатковими протоколами до неї, то нововведення, що містяться в Хартії не можна визнати дуже значними [76, с.29].

У Хартії часто зустрічаються формулювання конвенції, або положення, вже закріплені в інших міжнародно-правових актах. Але часткові прогалини заповнюються, так в Хартії немає деяких обмежень прав і свобод, викладених у Конвенції. Наприклад, в ст. 10 Хартії більш повно регулюється свобода думки, совісті і віросповідання, в ст. 21 ширше трактується положення про недискримінації; в ст. 50 порівняно з ст. 4 протоколи № 7 Конвенції розширено право не бути двічі судимим за одне й те саме правопорушення і т.д. Більш новаторськими представляються положення про заборону застосування біології, особливо в частині що має на меті селекцію людей і відтворення людини за допомогою клонування (п. 2 ст.3 Хартії); можна відзначити і заборону на дискримінацію за мотивами належності до національної меншини (ст. 21 Хартії). Важливим стало закріплення права на безкоштовне користування службою зайнятості (ст. 29) і на доступ до служб, які мають загальний економічний інтерес (ст. 36). Але, в цілому, слід зазначити, що юридичний статус Хартії вельми не визначений [77, с.65].

Згідно ст. 53 жодне з положень Хартії не повинно тлумачитися як обмеження, що посягає на права і основні свободи людини в сферах їх дії, що

визнаються європейським правом, міжнародним правом та міжнародними конвенціями, тобто іншими словами нічого не повинно змінюватися в існуючій системі захисту прав і свобод людини. Багато країн при підписанні Хартії відзначили, що будуть використовувати даний документ в якості довідкового матеріалу, що, безумовно, знижує вагу і юридичну значимість Хартії. Крім того, громадяни Європейського союзу не мають права посилатися на Хартію ні в національних, ні в міжнародних судах. Бо в тому вигляді як прийнято Хартію, вона представляє скоріше політичний документ, ніж юридичний акт [78, с.38].

Однак слід визнати, що, незважаючи на те, що позиції різних країн в питанні про співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права не відрізняються одноманітністю, все ж примат в міжнародних відносинах віддається міжнародним правом і жодна держава світу не може вибудовувати нормальні міжнародні відносини тільки на основі свого внутрішнього права і змушена інкорпорувати і імплементувати в національне право напрацьовані світовою спільнотою правові міжнародні норми.

Включення міжнародних принципів і норм з прав людини в правову систему України проходило і проходить як безпосередньо у вигляді правових норм, закріплених у Конституції України [32], законах, та у вигляді норм міжнародних конвенцій, угод, договорів, підписаних і ратифікованих, які згідно з конституцією стали частиною правової системи і підлягають безпосередньому застосуванню судами в установленому порядку, якщо за своїм характером вони можуть функціонувати як частина права. Однак правозастосовча практика показує, що використання судовими органами та іншими інстанціями таких конвенційних норм є для України досить новою і тому важкою справою. Хоча Україна приєдналася до Європейської конвенції давно, але її імплементація у внутрішнє українське право почала здійснюватися одночасно з його реформуванням.

Розкриваючи суть конституційних положень, що закріплюють основи правового статусу людини і громадянина та відзначаючи розмежування універсальних прав і свобод на права і свободи людини і громадянина, слід зазначити, що чимало норм потребують подальшої деталізації та розвитку в

поточному законодавстві. Так, наприклад, порівняльний аналіз правових норм, що захищають життєві інтереси людини - право на життя, скасування смертної кари, рівність всіх перед законом і судом, заборона дискримінації, катувань, насильства, жорстокого поводження або такого, що принижує людську гідність покарання, право на свободу та особисту безпеку та інші, показує, що за цим напрямком не так багато суттєвих правових відмінностей і українське законодавство найбільш повно відповідає європейським стандартам [79, с.402].

Але разом з тим, скажімо, реалізація Рамкової Конвенції про захист національних меншин вимагає додаткової розробки положень, що стосуються деяких спеціальних прав і прийняття відповідних законів для їх забезпечення. Можна відзначити і не розробленість в українському законодавстві інституту права на життя; залишається відкритим і питання про дію мораторію на застосування смертної кари і / або її скасування.

У тлумаченні категорії «цивільні права» застосовується значна практика Європейського суду з прав людини, відображена в ряді прийнятих законів. Хоча ще і належить скорегувати правові норми, що забезпечують свободу пересування та вибір місця проживання, правовий статус біженців, законність проникнення в житло у разі крайньої потреби, право політичного притулку, захист прав громадян - жертв терористичних акцій і т.д.

В основі тлумачення міжнародних угод в галузі захисту прав людини лежить принцип ефективності, найбільш широко застосовуваний в рамках Страсбурзького правозахисного механізму. Застосування принципу ефективності стає особливо необхідним в тих випадках, коли тлумачення підлягають норми про одне й те ж право людини, що містяться в різних міжнародних договорах, але при цьому нерідко цей обсяг частково не збігається. Звісно ж, що в таких випадках зміст ширше сформульованого права можна конкретизувати аналогічним становищем з іншого договору або ж навпаки розширити норму, якщо вона не представляє повної гарантії прав людини [80, с.111].

Україна, вступивши до Ради Європи визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського Суду, що займає важливе місце в системі гарантій захисту прав

людини, надавши тим самим можливість для українських громадян звертатися в міждержавні органи по захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту. Що ж стосується питання вичерпності національних засобів захисту, то це найбільш складне питання тлумачення, коли рішення приймаються з урахуванням особливостей конкретної правової системи держави. Однак слід підкреслити, що міжнародно-правовий механізм захисту прав людини досить є складною системою, яка покликана бути стійкою і постійно розвиває свої функції і правове призначення.

У зв'язку з цим переважна більшість звернень до Суду (як і в Комітет з прав людини в ООН) визнаються неприйнятними через невідповідність, які висуваються критеріям прийнятності. Для розвитку українського законодавства безумовно корисний досвід застосування європейського прецедентного права.

Однак при цьому слід пам'ятати, що проголошення тих чи інших нехай найдемократичніших прав і свобод в умовах формування правової держави ще не є сама реальність дотримання і повага прав людини. Гарантії їх захисту - задача надзвичайно важка, рішення якої вимагає зусиль всієї держави і тривалого періоду, пов'язаного з подоланням, як спадщини минулого, так і прорахунків, допущених в ході реформування суспільства.

3.2. Організаційно-правові гарантії судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС

Категорія організаційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина - це складне, комплексне поняття, яке визначає систему органів і організацій, що здійснюють захист прав і свобод, а також форм і методів захисту, де форми - це сформульовані законом умови для захисту порушених прав, а методи - способи впливу, за допомогою яких органи або будь-яка зацікавлена особа зможуть захистити порушені права і свободи. Органи і форми захисту є основними

елементами, а методи захисту - похідними (вторинними) елементами захисту прав і свобод людини і громадянина [75, с.51].

Гарантії за рівнем застосування діляться на: міжнародні, внутрішньодержавні, регіональні і локальні. Регіональні гарантії покликані забезпечувати реалізацію прав і свобод людини і громадянина в окремо взятій державі. Локальні гарантії застосовуються для захисту прав і свобод у територіальній громаді.

Серед регіональних велике значення має Конвенція про захист прав людини і основних свобод. Варто зазначити, що вона регулює в основному громадянські та політичні права, а більшість соціально-економічних прав не знайшли в ній свого віддзеркалення. Проте Конвенція постійно розвивається і доповнюється практиками Європейського Суду (саме від визначив, що немає розділу між сферою застосування Конвенції та соціально-економічними правами).

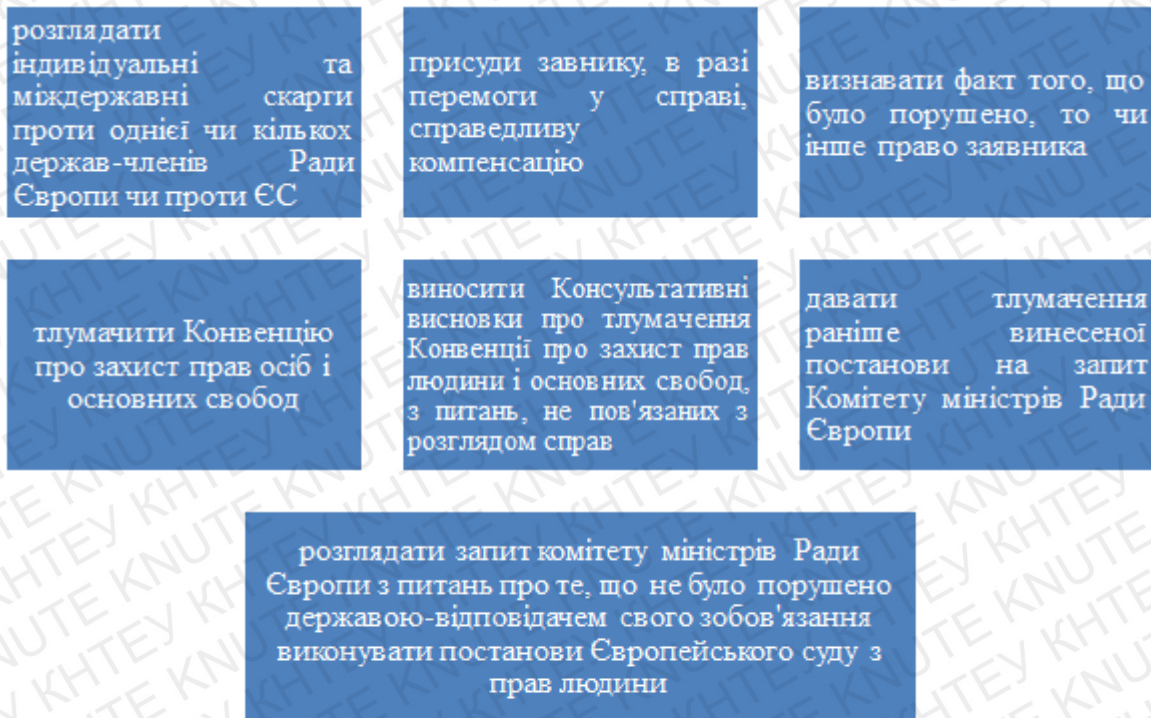
Тобто Суд розглядає справи про порушення особистих прав, наприклад, право на життя або право на повагу до приватного життя, і в контексті цього відбувається також захист і соціально-економічних прав [81].

Для прикладу можна навести справу Бирзиковські проти Польщі. Сімейство Бирзиковські очікувало на поповнення в родині. Дружину позивача було госпіталізовано в лікарню, лікар прийняв рішення зробити кесерево розтин і ввести епідуральну анестезію. В результаті цього жінка спочатку вийшла в стан коми, а потім і померла. Дитина ж мала серйозні проблеми зі здоров'ям при народженні. Позивач звертався із заявою про відкриття справи проти співробітників даної лікарні, було зроблено розтин та призначені експертизи. Проте справу закрили зі зняттям всіх обвинувачень. Позивач звернувся до Суду з вимогою присудити йому моральну компенсацію за втрату дружини та компенсацію судових витрат. Європейський Суд по правах людини задовольнив вимогу позивача і присудив сплатити компенсацію за моральну шкоду у розмірі 20 тисяч євро (постанова від 27.06.2006) [82].

Протокол №1 до Конвенції захищає право без перешкод користуватися своїм майном, тому саме до нього звертається Суд при захисті права на приватну

власність. Варто зазначити, що саме поняття «майно» трактується в Протоколі досить широко. Наприклад, у справі Акціонерне товариство «Данджвіль» проти Франції Суд постановив, що позивач переплатив суму податку. Оскільки у Франції (відповідача) змінилося законодавство, то не можливо було повернути позивачеві його втрачені кошти. З огляду на це, Суд встановив, що переплачені кошти слід розуміти як «майно», тому відповідачеві слід компенсувати матеріальну шкоду позивачеві у розмірі 21 тисячі 734 євро 49 центів (Постанова від 16.04.2002) [83].

Оскільки юрисдикція Європейського Суду по правах людини є обов'язковою для всіх країн-учасниць Конвенції, то вважаємо за потрібне розібратися в тому, на що Суд має право. Повноваження Європейського суду з прав людини показано на рисунку 3.2.1. [84].

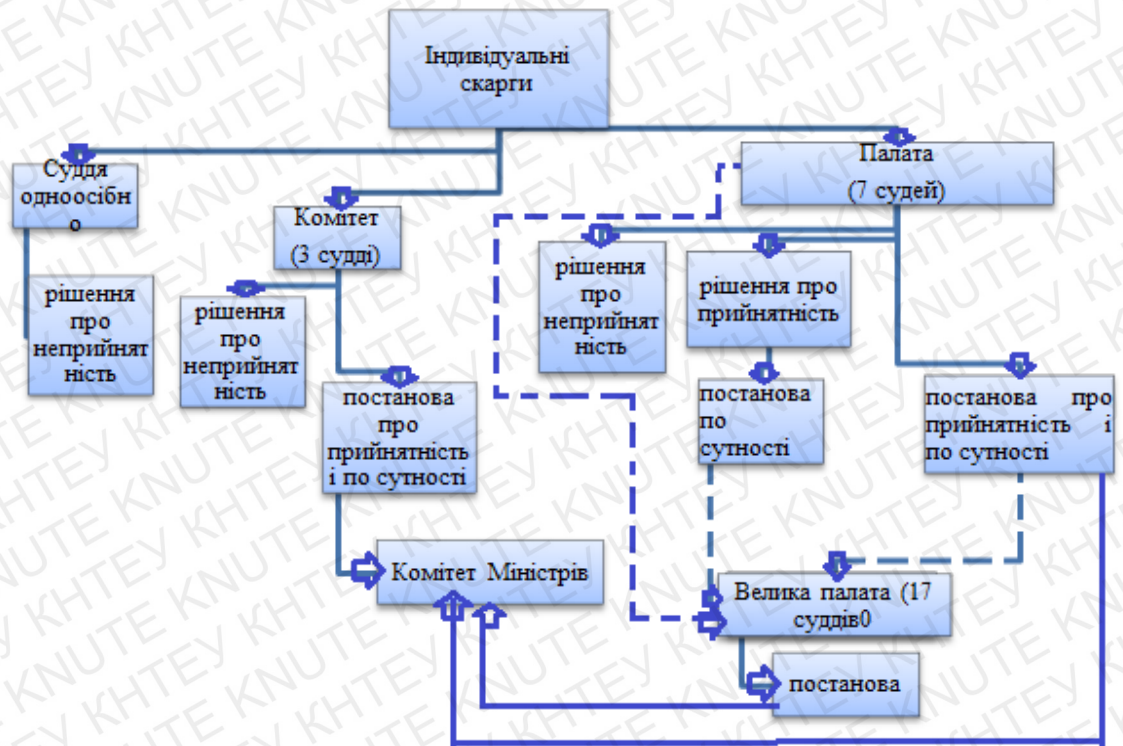
Рис.3.2.1. Повноваження Європейського Суду з прав людини

Європейський суд з прав людини слідкує за дотриманням прав, перелічених та закріплених в Конвенції про захист прав людини та протоколах до неї. Серед таких прав є заборона рабства та примусової праці, право на повагу до приватного

та сімейного життя, свобода зібрань та об'єднань, право на захист власності та освіти тощо.

До 2014 року до Суду можна було подати заяву в довільній формі, проте нині введено єдину форму. Також в Суд може бути направлено заяву про застосування Європейським судом попередніх заходів. У будь-якому випадку за листом або заявою до Суду направляється скарга. В іншому випадку провадження за скаргою просто не буде порушено, а по порушеній справі воно припиняється [84].

Основним видом діяльності Суду з прав людини є розгляд індивідуальних скарг від позивачів. Проте, варто зазначити, що це не єдині питання, які може вирішувати Суд. Спрощена схема порядку розгляду скарги в Суді представлена на рисунку 2.3.2. [85].

Рис.2.3.2. Спрощена схема порядку розгляду скарги в Європейському Суді з прав людини

Скарги до Європейського Суду з прав людини можуть подавати фізичні та юридичні особи, а також групи таких осіб, проте Суд не приймає скарги від державних органів.

Звернутися до Суду з прав людини про порушення своїх прав можна лише після того, як було вичерпано всі ефективні внутрішні засоби правового захисту.

Право визначити чи є національний засіб ефективним залишається за самим Судом [84].

В системі правових гарантій головним є закріплення в правових актах України організаційних структур, що діють на території держава, а також форм захисту, які реально доступні людині для захисту її прав і свобод. З цієї точки зору найбільш доступними є органи місцевого самоврядування і самозахист, але з точки зору ефективності захисту основними елементами захисту прав і свобод людини і громадянина на території України є органи державної влади і їх форми і методи захисту. Саме ці органи мають найбільші організаційно-правовими і фінансовими можливостями щодо захисту прав і свобод людини і громадянина.

Законодавчі (представницькі) органи України покликані здійснювати законотворчу форму захисту, яка представляє собою встановлення регіональних правових гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина. Державні органи, органи місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання та фізичні особи здійснюють захист прав і свобод в формі правореалізації.

Законодавчі (представницькі) органи державної влади в процесі здійснення своєї законотворчої діяльності порівняно рідко закладають в проекти законів механізм захисту прав і свобод людини і громадянина, який використовується при реалізації цих законів. Кожен законопроект повинен проходити експертизу на предмет з'ясування: які органи і організації, в яких формах і якими методами повинні захищати права і свободи людини і громадянина в разі їх порушення при реалізації даного закону [52, с.44].

Недержавний захист прав і свобод людини і громадянина включає такі форми як діяльність громадських об'єднань, самозахист і надання кваліфікованої юридичної допомоги особами, які отримали статус адвоката. Форми недержавної захисту в Україні не утворюють систему недержавного захисту і потребують вдосконалення їх правового регулювання. Законодавчі (представницькі) органи України покликані здійснювати законотворчу форму захисту прав, яка передбачає закріплення механізму реалізації прав і свобод, тобто встановлення системи регіональних гарантій.

Крім прийняття нового законодавства, в своїй діяльності ці органи можуть застосовувати певні способи захисту прав, такі як: розгляд звернень громадян, напрямок депутатських звернень, запитів депутата і проведення депутатських розслідувань. Слід змінити методику інформування населення про діяльність законодавчих комітетів: від депутатів потрібне проведення повсякденної роз'яснювальної роботи з метою пояснення громадянам специфіки роботи цього органу державної влади, його основних функцій. Депутати законодавчих(представницьких) органів влади повинні взяти собі за правило здійснення роз'яснювальної роботи серед громадян щодо необхідності прийняття нового закону і про можливе позитивному результаті від його виконання до моменту прийняття, а не після введення нового акту в дію.

Органи виконавчої влади України здійснюють захист прав у формі правореалізації, яка передбачає створення цими органами влади всіх необхідних умов для реалізації громадянами своїх прав, тобто здійснення якісної та ефективної роботи по виконанню покладених на них обов'язків. Способом забезпечення прав громадян є прийняття рішень у формі постанов і розпоряджень, а також розгляд звернень громадян, прийняття по них рішень і їх виконання. В якості рекомендацій щодо вдосконалення механізмів захисту прав і свобод громадян органами виконавчої влади можна запропонувати [37, с.505]:

- Удосконалювати методи управління регіоном, завершити реформу управління;
- передбачити обов'язкові систематичні публічні посадових осіб в засобах масової інформації за підсумками роботи за певний період, а не тільки за підсумками роботи за рік;
- Реагувати на всі звернення, що надходять на адресу виконавчих органів влади області, постійно вдосконалювати систему контролю за розглядом звернень громадян; не залишати без відповіді письмові звернення в засобах масової інформації.

Звісно ж, що необхідно на державному рівні ввести таку організаційно-правову форму громадського об'єднання, як неурядова організація. Під поняттям

неурядової організації слід розуміти добровільне, недержавне, самоврядні, некомерційне формування, яке здійснює свою діяльність на основі спільної діяльності для захисту прав людини. Неурядові організації можуть застосовувати такі засоби і способи захисту прав: надання безкоштовних юридичних послуг, юридичне представництво в суді, участь в діяльності законодавчих органів, здійснення моніторингу порушень прав, юридична освіта населення, проведення та участь у публічних заходах.

Слід найчастіше застосовувати нові способи правозахисної діяльності, такі як: створення громадських приймалень при організаціях різних організаційно-правових форм, державних і територіальних органів; проводити самостійні розслідування фактів порушення прав людини. Активніше залучати увагу громадськості до порушень прав людини в регіоні, для чого використовувати всі доступні засоби, в тому числі незалежні засоби масової інформації [34, с.29].

Самозахист є однією з форм громадського захисту прав людини. Під самозахистом слід розуміти певні дії уповноваженої особи для відновлення порушеного права або запобігання загрози його порушення в встановлених законом межах. При самозахисті зацікавлена особа може застосовувати наступні методи і способи захисту: звернення в державні або територіальні органи, участь в публічних заходах, звернення в ЗМІ, неурядові організації та партії, оскарження дій (бездіяльності) посадових осіб, дії в стані необхідної оборони і крайньої необхідності.

Отже, організаційно-правовий механізм слід розглядати в широкому і вузькому сенсі. Так, організаційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні (у вузькому сенсі) - це сукупність організаційно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований, результативний вплив на суспільні відносини в сфері реалізації, охорони і захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Дослідження теми судового захисту соціально-економічних прав людини в ЄС дало змогу сформулювати наступні висновки:

1. Попри те, що у доктрині та практиці немає єдиного розуміння поняття «соціально-економічні права», ми вважаємо, що це права, які націлені на забезпечення людині гідного рівня життя та соціальної захищеності, шляхом здійснення державою відповідної діяльності.

2. Міжнародно-правова регламентація прав людини – результат тривалого історичного становлення еталонів і стандартів сучасного суспільства. Досить довгий час, захист соціально-економічних прав людини відбувався не правовими методами.

Великий вплив на регламентацію та закріплення прав людини, в тому числі й соціально-економічних, мало ухвалення Загальної декларації прав людини (1948), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Факультативного протоколу до нього (1966). Гарантії судового захисту соціально-економічних прав можуть бути міжнародними, внутрішньодержавними, регіональними та локальними.

3. Право на судовий захист є однією з головних конституційних гарантій, яка надається кожній людині для захисту своїх прав та свобод.

Стаття 55 Конституції України гарантує право людини на судовий захист. В суді особа може поскаржитися на дію чи бездіяльність державних органів, оскаржити судові рішення тощо. Що стосується права Європейського Союзу, то воно принципово спрямоване на захист особи. Наприклад, якщо права людини не забезпечуються ефективними національними органами, то індивідуальну скаргу можна направити до Європейського Суду з прав людини.

Захист соціально-економічних прав може здійснюватися у юрисдикційній та неюрисдикційній формах. Відмінність між ними полягає в тому, що в першому

випадку захист здійснюється різними державними органами, в той час, як в другому випадку сторони самі захищають свої права без звертання до компетентних органів.

4. Судовий розгляд є дієвим засобом захисту і забезпечення прав і свобод людини, який діє на основі таких принципів, як незалежність суду, гласність, безпосередність та інші.

Під механізмом захисту прав і свобод людини і громадянина розуміється система певних засобів і способів захисту, за допомогою яких суб'єкти правозахисної діяльності здійснюють захист порушених прав і свобод. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина має наступну дію - суб'єкт правозахисної діяльності, який знаходиться в певних правових умовах (форма захисту), застосовує встановлений засіб або спосіб захисту (метод захисту)

5. Механізм судового захисту утворює зміст відповідних конституційних правовідносин, які включають в себе як суб'єктивне право на захист, так і обов'язок суду як органу державної влади здійснити всі необхідні процесуальні дії, необхідні для законного та обґрунтованого вирішення правового конфлікту.

Визначальне місце в забезпеченні реалізації Конвенції займає Європейський Суд з прав людини, рішення якого є обов'язковими для країн-учасниць. Тобто Суд можна назвати контрольним механізмом. Паралельно з Судом, контроль за виконанням зобов'язань виконує Комітет Міністрів Ради Європи.

Варто зазначити, що кожна конвенція має свій Комітет, який здійснює контроль за реалізацією нормативного механізму

6. Серед джерел правового регулювання соціально-економічних прав і свобод базову роль грають міжнародно-правові норми. Універсальні норми містяться в загальних принципах Статуту ООН, в програмних положеннях Загальної декларації прав людини, в нормах Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, конвенціональних стандартах Міжнародної організації праці (МОП). У даній області МОП прийнято більше 170 конвенцій. Важливе значення мають такі: «Про примусову працю» (1930 р.), «Про справедливу винагороду» (1951 р.), «Про дискримінацію в галузі праці та зайнятості» (1958 р.),

«Про політику в галузі зайнятості» (1964 р.), «Про трудящих із сімейними обов'язками» (1981 р.), «Про сприяння зайнятості та захисту безробіття» (1988 р.) та ін.

Іншу групу джерел регулювання соціально-економічних прав складають норми, які містяться в регіональних угодах (таких, як Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, Європейська соціальна Хартія і ін.). Третя значна група пов'язана з гарантіями дотримання і захисту соціально-економічних прав, закріпленими в національних законодавствах держав.

7. Категорія організаційно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина - це складне, комплексне поняття, яке визначає систему органів і організацій, що здійснюють захист прав і свобод, а також форм і методів захисту.

В даний час діють міжнародні суди, в які можуть подавати скарги індивіди для захисту своїх соціально-економічних прав. Існує ряд проблем міжнародного судового захисту даної категорії прав людини. Це і недостатньо чітко врегулювання даних прав в міжнародних багатосторонніх конвенціях, і відсутність в ряді регіонів спеціалізованих судів з прав людини, які розглядали б індивідуальні скарги на порушення державами соціально-економічних прав людини.

Проте якщо на національному рівні не здійснюється необхідного захисту прав, індивід може звернутися до міжнародної судової інстанції (наприклад, до Європейського суду з прав людини)

Вирішенню проблем, які виникають при захисті соціально-економічних прав, могли б сприяти такі заходи, як удосконалення механізму контролю за виконанням рішень міжнародних судових інстанцій державами; розширення компетенції Європейського Суду зі справ людини в сфері захисту всіх соціально-економічних прав людини; скорочення процедури переписки з секретаріатами міжнародних судових інстанцій; активізація діяльності ООН щодо здійснення лінії на універсалізацію міжнародних угод в галузі захисту прав людини тощо.

Що стосується захисту соціально-економічних прав людини, гарантованих Україною, то ми вважаємо, що для забезпечення цієї категорії прав недостатньо юридичних механізмів і процедур, необхідна різнобічна діяльність держави,

спрямована на здійснення соціальної політики, розвиток виробництва, підвищення матеріального рівня життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Isaiah Berlin, 'Two Concepts of Liberty' in Henry Hardy (ed), Liberty.- 2002
2. Платон. Государство / Платон // Соч. в 4-х т. Т.3 ч.1.- СПб. – 2007. - С. 235-242.
3. Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика /Аристотель // М.: Эксмо; СПб.: Мидгард. - 2008. - С. 795.
4. Зорькин В.Д. Конституционно-правовое развитие России / В.Д.Зорькин // М.: Норма, ИНФРА-М. - 2011. - С. 277.
5. Gunter Frankenberg, 'Why Care? The Trouble with Social Rights'. - 17 Cardozo Law Review. – 1996. –р. 1365, 1373•
6. SOCIO-ECONOMIC RIGHTS [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r28784.pdf>
7. Lorraine Weinrib, 'The Post War Paradigm and American Exceptionalism' in Sujit Chaudhry (ed), The Migration of Constitutional Ideas. On economic rights, see further. - 2006. - Chapter 50
8. Mary Glendon, A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration ofHumand Rights. - 2000.
9. Т.Н. Marshall, Citizenship and Social Class. – 1964. - p. 72.
10. Wright, cited in Stephen Marks, 'Emerging Human Rights: A New Generation for the 1980s' / Rutgers Law Review. 1981.- p. 435, 439.
11. Ерохина Ю.Е. Особенности социально-экономических прав человека в контексте глобализации /Ю.Е. Ерохина // Вестник Владимирского юридического института. - 2010. - № 3. - С. 87-89.
12. . Миронова Т. К. Право и социальная защита /Т.К. Миронова // М.: Права человека. - 2006. - 336 с.
13. Дунаев Р.А. Обмеження економічних прав громадян в Російській Федерації /Р.А. Дунаев //М .: Книжковий світ. - 2005.- С. 9.
14. Козлов А.Е. Социальная политика: конституционно-правовые проблемы /А.Е. Козлов //М.: Наука. - 1990. - С. 84, 87.

15. Гулин Е.В. Права человека /Е.В. Гулин // М.: РИОР: ИНФРА-М. - 2013.- С. 47.
16. Конституционное право / Отв. ред. В.В. Лазарев // М. - 1999.- С. 146.
17. Права человека и правовое социальное государство в России / Отв. ред. Е.А. Лукашева // М.: Норма, ИНФРА-М. - 2013. - С. 158.
18. What are Economic, Social and Cultural rights? [Электронный ресурс] – Режим доступа:<http://www.cesr.org/what-are-economic-social-and-cultural-rights>
19. Денисов В.Н. Міжнародна система захисту прав людини – новий етап розвитку/В.Н. Денисов, В.І. Євїнтов//Права людини в Україні. Щоріч. – 1994. – С. 16.
20. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека/ Рук.авт.колл. и отв.ред. д.ю.н., профес. Л.М.Энтина // 2-е изд., пересмотр. и допол.- М.: Норма. - 2007. – 301 с.
21. Лобасюк І.І. Місце Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини в Конституції та праві України. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/seminar21-2.htm>
22. Добрянський С. Міжнародний захист прав людини в Європейському Союзі та Раді Європи (порівняльний аспект) // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.c50.com.ua/article/dobryanskyi-s-mizhnarodnyi-zakhyst-prav-lyudyny-v-yevropeiskomu-soyuzi-ta-radi-yevropy-poriv>
23. Капустин А. Я. Европейский Союз: интеграция и право / А.Я. Капустин // М. - 2000. – С. 274–275.
24. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини / О.В. Негодченко // Д. - 2006. — 448 с.
25. Табушка С. Развитие защиты прав человека в рамках правовой системы Европейского Союза / С. Табушка // Право України. – 2013. – № 3. – С. 100–107.
26. Скрипнюк О. Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки / Скрипнюк О., Тихий В. // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 42–49.

27. Пазенок А.С. Права та свободи людини і громадянина: навч. посіб. / А.С. Пазенок // К.: Академвидав. - 2010. – 176 с.
28. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.
29. Баймуратов М.О. Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України: Монографія / М.О. Баймуратов, Б.Я. Кофман; за наук. ред. д.ю.н. Ю.О. Волошина // Суми: Університетська книга. - 2012. – 230 с.
30. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року / Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 23-71.
31. Фулей Т. І. Застосування Європейської конвенції з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні / Фулей Т.І. // – К. : Гештальт Консалтинг Груп. - 2008. – 200 с.
32. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>
33. Основные принципы независимости судебных органов // Права людини і професійні стандарти для юристів. — К.: Сфера. - 2014. — С. 28-31.
34. Кавун В. Ф. Механізм міжнародного контролю у сфері прав людини: поняття, значення та види / В.Ф. Кавун, Уклад. М. Л. Варченко, Н. М. Гончарова, В. В. Мачіха, С. С. Савич, І. Ф. Урина // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: Збірник тез наукових доповідей. За матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Луцьк, 23-24 березень. 2007 р.. – Луцьк, 2007. – С. 28-29.
35. Євінтов В. І. Імплементація рішень Європейського Суду з прав людини: міжнародний та український досвід / За ред. В. Н. Денисова // – К.: Юстиніан. - 2006. – С. 184–197.

36. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: Навч. посібник / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський // –К.: Юрінком інтер. - 2000. – 640 с.
37. Денисов В. Н. Про особливості імплементації соціально-економічних та культурних прав у системі міжнародного права прав людини /В.Н. Денисов // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 12. – К., 2001. – С. 504–515.
38. Соловійов О. В. Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права (за матеріалами застосування в Україні Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду) : монографія / О. В. Соловійов // К. : АОК, 2012. – 164 с. – (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія 1 : Дослідження та реферати; вип. 26).
39. Тимченко Л.Д. Міжнародне право: підручник / Л.Д.Тимченко, В.П. Кононенко // К.: Знання. -. 2012.
40. Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі / Укр. правнича фундація. – К. : Укр. центр правничих студій, 1999–2008, 2011–2013.
41. Право Європейського Союзу / за заг. ред. Муравйова В.І.// К.: Юрінком Інтер. - 2010.
42. Нешатаева Т. Н. Решения Европейского Суда по правам человека: новеллы и влияние на законодательство и правоприменительную практику : моногр. / Т. Н. Нешатаева // М. : Норма : Инфра-М. - 2013. – 304 с.
43. Міжнародне право. Основи теорії / За ред. проф. В. Г. Буткевича // К. - 2002. – 814 с.
44. Загальна декларація прав людини // Міжнародні договори України. - К. - 1992.
45. Interparliamentary Conference on the European Social Charter Turin Forum on Social Rights in Europe [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16806c6b12>

46. Конституционно-правовые основы судебной защиты социально-экономических прав человека и гражданина в Российской Федерации [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://msal.ru/upload/main/00dissert/2016/Izhaev/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.%20%D0%98%D0%B6%D0%B0%D0%B5%D0%B2.%D0%B4%D0%B8%D1%81.pdf>

47. Соціально-економічні стандарти та права людини в Європейському Союзі на сучасному етапі його розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://veche.kiev.ua/journal/1638/>

48. ЮРИДИЧЕСКАЯ ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.coe.int/ru/web/compass/legal-protection-of-human-rights>

49. Женіс М. Європейське право у галузі прав людини / М. Женіс, р. Кей, Е. Бредлі // К. - 1997. – 583 с.

50. Дженіс М. Європейське право в галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, р. Кей, Е. Бредлі // К. - 2007.

51. Денисов В. Н. Развитие теории и практики взаимодействия международного права и внутреннего права / В.Н. Денисов // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. – К.: Наукова думка. - 1992. – С. 7–24.

52. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: Монографія / За ред. М.О. Баймуратова / Ю.О. Волошин // К. Логос. - 2010. – 428 с.

53. Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основні галузі / В.Г. Буткевич // К. - 2004.

54. Бисага Ю.М. Процедура захисту прав та свобод людини і громадянина у Європейському суді з прав людини та Комітеті по правам людини / Ю.М.Бисага, М.М. Палінчак, Д.М. Белов, М.М. Данканич // Ужгород. - 2003.- 52 с.

55. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини / Т. І. Дудаш // К. : Алерта.- 2013. – 368 с.

56. Ісакович С. Механізм діяльності ООН щодо захисту прав людини / С. Ісакович// Український часопис прав людини.- 1994.— № 1.- С 23-28.
57. Євінтов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментар до статті 9 Конституції України) / В. Євінтов // Український часопис прав людини. – 1998. – № 1. – С. 25–29.
58. Лукьянцев Г. Е. К вопросу о современных тенденциях развития международного сотрудничества и международного контроля в области международной защиты прав человека / Г.Е. Лукьянцев // Московский журнал международного права. – 2004. – № 2 (54). – С. 3–17.
59. Николайко И. В. Права человека и система ООН (проблемы многостороннего международного сотрудничества) / Отв. ред. В. Н.Денисов // К.: Наук.думка. - 1991.- 168 с.
60. Европейский интеграционный процесс: правовые аспекты деятельности Европейского Союза и Совета Европы. Роль высших судебных учреждений // Правозащитник. – М., 1998. – № 3. – С. 87.
61. Рабінович П. В. Права людини і громадянина / П.В. Рабінович, М.І. Хавронюк // Київ: Ітака. - 2004. – 454 с.
62. What are Economic, Social and Cultural rights? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cesr.org/what-are-economic-social-and-cultural-rights>
63. Энтин М. Л. Международные гарантии прав человека: опыт Совета Европы / М.Л.Энтин // М. - 2004.
64. Дотримання економічних, соціальних і культурних прав в Україні. – Х., 2009.
65. Гусейнов Л. Г. Международная ответственность государств за нарушение прав человека / Л.Г. Гусейнов // К. - 2000. – 394 с.
66. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. О. Верланов // Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів. - 2008. – 16 с.

67. Антонович М. Міжнародне право: навч. Посіб / М.Антонович // К.: Юрінком Інтер. - 2011.
68. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: постанова Верховної Ради України від 21 травня 2015 року № 462-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/462-19>
69. Анцелевич Міжнародне публічне право / Г.О. Анцелевич, О.О. Покрещук // К. - 2005. – 424 с.
70. Буткевич В. Г. Права людини в Україні. З погляду творення нової правової бази / В.Г. Буткевич // Політична думка України. – 1993. – № 1. – С. 74–89.
71. Мицик В.В. Права людини у міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту: підручник для вузів / В.В. Мицик // К. - 2010.
72. Тетарчук І.В. Міжнародне право: навч. Посіб. / І.В. Тетарчук, Т.Є. Дяків // К.: ЦУЛ. - 2014.
73. Цап В.Л. Міжнародно-правовий захист аспект регулювання прав людини / В.Л. Цап // Право України. – 2014. – № 7. – С. 124–129.
74. Войтович Р.В. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку /Р.В. Войтович // Електронне наукове фахове видання. Державне управління. Теорія і практика. – 2010. – № 2. – С. 1–12.
75. Фурса С.Я. Як звернутися до Європейського суду з прав людини. Навчальний посібник / С.Я. Фурса, В.О. Коцюба, О.М. Клименко // К.: Видавець Фурса С.Я. - 2009.
76. Денисов В. Н. Статус міжнародних договорів в Конституції України / В.Н. Денисов // Вісник АПРН України. – 1997. – № 1. – С. 29–34.
77. Європейська соціальна хартія (European Treaty Series / 35. – Парламентське видавництво. – К. - 2000. – С. 65–86.
78. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини / М. Антонович // Київ. - 2000.

79. Андреев Г. А. Концепция международной правосубъектности индивида та її реалізація в Україні /За ред. В. Н. Денисова // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України. - К. - 2006. – 667 с.

80. Грицяк І.А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу: Підручник/ І.А. Грицяк, В.В. Говоруха, В.Ю. Стрельцов. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 620 с.

81. Международная защита прав человека с использованием некоторых международно-правовых механизмов / отв. ред. К.А. Москаленко // М. 3-е изд., испр., и доп. - 2004. – 205 с.

82. Бырзыковски против Польши 27.06.2006. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docs.pravo.ru/document/info/19381920/17527488>

83. Акционерное общество «Данжвиль» против Франции 16.04.2002. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/2462777/2462777-006.htm>

84. Европейский Суд по правам человека [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://roseurosud.org/espch/evropejskij-sud-po-pravam-cheloveka>

85. Процесс рассмотрения жалоб в Европейском суде по правам человека [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://roseurosud.org/espch/protsess-rassmotreniya-zhalob-v-espch>

ДОДАТКИ

Додаток А

Табл. А1. Порівняльна таблиця громадянських, політичних прав та соціально-економічних прав

Критерій	Громадянські, політичні права	Соціально-економічні права
Ідеологічна течія, згідно з якою вважаються основними	згідно з доктринами лібералізму перевага надається громадянським і політичним правам та свободам	соціалістичні доктрини аргументують, що власне економічні та соціальні права становлять основу для забезпечення дотримання політичних та громадянських прав людини
Пакт (1966) яким регулюються	Міжнародний Пакт про громадянські, політичні права	Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні
Орган, уповноважений здійснювати нагляд за дотриманням зобов'язань країнами-учасницями	Комітет з прав людини (1966)	Комітет з економічних, соціальних та культурних прав (1985)
Можливість	Пакт про	Пакт про економічні, соціальні та

індивідуального звернення (згідно з Пактом)	громадянські та політичні права передбачає право на індивідуальне звернення	культурні права не передбачає права на індивідуальне звернення
Втручання держави	«Негативні» права, тобто вільні від втручання держави, безкоштовні (або маловартісні)	«Позитивні» права, тобто потребують конкретних дій від держави, і, безсумнівно, значних фінансових затрат.